

Filozofija stoicizma

Galović, Vanja

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Education / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:141:515443>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-30**

Repository / Repozitorij:

[FOOZOS Repository - Repository of the Faculty of Education](#)

SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU
FAKULTET ZA ODGOJNE I OBRAZOVNE ZNANOSTI

Vanja Galović

FILOZOFIJA STOICIZMA

DIPLOMSKI RAD

Osijek, 2022.

Josip Juraj Strossmayer University of Osijek
Faculty of Education

Vanja Galović

THE PHILOSOPHY OF STOICISM

Master's thesis

Osijek, 2022.

SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU
FAKULTET ZA ODGOJNE I OBRAZOVNE ZNANOSTI
Integrirani preddiplomski i diplomski sveučilišni Učiteljski studij

FILOZOFIJA STOICIZMA

DIPLOMSKI RAD

Predmet:

Mentor: izv. prof. dr. sc. Ivica Kelam

Student: Vanja Galović

Matični broj: 3172

Modul: A

Osijek, srpanj, 2022.

Ovaj diplomski rad želio bih posvetiti svojim roditeljima koji su bili uz mene i koji su mi pružali podršku tijekom cijelog studiranja. Koji su u životu trpjeli sve moje hirove i pokušali mi ispuniti svaku moju želju.

Također bih ga posvetio svojoj sestri koja mi je pomagala oko studija kada je bilo potrebno i kada bih se našao u nevolji. Posvetio bih ga svojim nećakinjama koje su mi davale snagu i koje su mi bile motivacija da završim fakultet i da im pokažem svojim primjerom kako se upornost isplati.

Zahvaljujem svomu mentoru, izv. prof. dr. sc. Ivici Kelamu, na svakom savjetu, susretljivosti, usmjeravanju i strpljenju tijekom izrade ovog diplomskog rada.

I za kraj posvetio bih ga sebi. Zato što sam sam sebi bio najveća prepreka, ali sam ipak odlučio promijeniti sebe i dokazati si kako je uz malo truda, volje i želje sve u životu moguće ostvariti.

SAŽETAK

Cilj ovog rada je prikazati filozofiju stoicizma. Počet ćemo kroz njezinu povijest kojom ćemo obuhvatiti razdoblja od osnivanja u Grčkoj kada je Zenon osnovao školu koju će kasnije nazvati stoička škola zbog mjesta održavanja svojih predavanja. Naš put ćemo nastaviti preko njegovih preko ideologije koju je promovirao stoicizam te ćemo dio posvetiti trima glavnim dijelovima filozofije. Podjela koju je Zenon prvi ostvario bila je na logiku, etiku i fiziku. Poblje ćemo upoznati živote Zenona i Krizipa te njihove načine razmišljanja i kako su oblikovali svoje stoičke misli. Dotaknut ćemo se i Rima i rimskog razdoblja stoicizma. Spomenut ćemo glavne rimske predstavnike poput Seneke, Epikteta i Marka Aurelija te također upoznati njihove živote i načine razmišljanja. Osvrnut ćemo se i na neka djela velikih stoika. Govorit ćemo o savjetima kako živjeti život. Kako se ne treba opterećivati nepotrebnim stvarima i kako trebamo živjeti u sadašnjosti, a zaboraviti prošlosti i ne opterećivati se budućnošću. Usporedit ćemo kršćanstvo i stoicizam. Iako će mnogi reći kako to nema smisla jer je jedno filozofija, a drugo religija zapravo ćemo pokazati kako ima mnogo sličnosti i podudaranja između to dvoje. Te kako kombinacijom jedne i druge stvari možemo ostvariti prilično dobar život na zemlji za sebe, a pritom biti i korisni za ljude u našoj okolini.

Ključne riječi: Filozofija, kršćanstvo, Marko Aurelije, stoicizam

SUMMARY

This thesis aims to shine a light on the philosophy of stoicism. Our journey will begin by looking at the history of Ancient Greece when Zeno founded a school of philosophy later known as the Stoic school. It was named because he held his lectures underneath the painted porch which. We will continue on our path through the ideology Stoicism promoted, and we will have some dedication to three main parts of their philosophical point of view. First, we will take a closer look at the division of philosophy that Zeno made. He divided philosophy into ethics, physics and logic. We will meet Stoic philosophers from their biographies and get acquainted with their way of thinking and some of their philosophical ideas. Then we will travel to Rome and learn about the Stoicism of the Roman period. We will mention some of the main Roman Stoics as Seneca, Epictetus and Marcus Aurelius. We will talk about their dogma on how to live your life and implement virtue. How not to burden yourself with unnecessary things. How to adopt the present and not keep our focus on the past or the future. We will compare Stoicism with Christianity. Many will say that religion and Philosophy cannot be compared, but we will show that they share many ideas on how to have a good life on Earth and love one another.

Key word: Philosophy, Christianity, Marcus Aurelius, Stoicism

SADRŽAJ

Sadržaj

1. UVOD	1
2. POVIJEST STOICIZMA	2
2.1. Ideologija stoičke filozofije	4
2.1.1. Logika	5
2.1.2. Etika	6
2.1.3. Fizika	8
3. GRČKI STOICIZAM	12
3.1. Biografija Zenona	12
3.2. Stoički nauk Zenona	15
3.3. Biografija Krizipa	16
3.3.1. Stoički nauk Krizipa	19
4. RIMSKI STOICIZAM	23
4.1. Biografija Seneke	23
4.1.1. Filozofski nauk Seneke kroz njegova djela	25
4.2. Epiktetov put od roba do filozofa	28
4.2.1. Epiktetov stoički nauk	29
4.3. Marko Aurelije: život cara filozofa	32
4.3.1. Rim u doba Marka Aurelija	34
4.3.2. Pogledi na svijet i filozofiju kroz djelo Meditacije	35
5. USPOREDBA KRŠĆANSTVA I STOICIZMA	39
6. ZAKLJUČAK	41
7. LITERATURA	43

1. UVOD

Stoicizam kao nova škola u odnosu na već postojeće nastao je u helenističkom razdoblju. Osnivač Zenon držao je predavanja u oslikanom trijemu zvanom *Stoa poikile* te je zbog toga škola nazvana stoicizam. Pokazat ćemo u diplomskom radu povijest nastanka kako je sve krenulo te kako su se ideje razvijale i oblikovale kroz godine postojanja škole te njezino širenje na ostatak tada poznatoga svijeta. Govorit ćemo o glavnim predstavnicima prvo stare stoe koja je bila u staroj Grčkoj. Pisat ćemo o Zenonu i Krizipu te o njihovim borbama kako bi školu održali živom i pronaći joj mjesto pod suncem. I način na koji su je pokušali održati konkurentnom u odnosu na već postojeće platonovce, aristotelovce i epikurejce. Zenon je govorio o trojnoj podijeli na etiku, logiku i fiziku. Stoička logika bavila se prvenstveno retorikom i dijalektikom, a dala je možemo slobodno reći moderan izgled modernim naukama poput gramatike, lingvistike... Etika se odnosila na pravila života. Kako voditi vrli život ispunjen moralnim dobrom koje nam je činiti kako bi što bolje proveli život na zemlji i u skladu s prirodom. Dok je fizika bila ono nešto nepromjenjivo unutrašnje načelo.

Pokazat ćemo širenje i prelazak iz Grčke na prostor Rima gdje je stoicizam doživio potpuni zamah i doživio potpuni procvat i dao neke od najboljih mislilaca koji su dali novi pečat i nova razmišljanja u njihovu filozofiju. Gledat ćemo kako se stoicizam uvukao na visoke pozicije u rimskom društvu te su Seneka i Epiktet (koji je bio rob) imali utjecaj na rimske careve koje su pokušavali oplemeniti i učiniti boljim ljudima, a prvenstveno vladarima. Kako bi ti vladari na kraju donijeli bolje sutra svojim građanima. A vrhunac svega bio je dolazak samog filozofa na mjesto cara ogromnog rimskog carstva, a taj čovjek bio je Marko Aurelije. Koji se borio sačuvati carstvo kroz ratove i nemilosrdne elementarne nepogode, ali ćemo se baviti i svim nedaćama koje mu je život namijenio.

Za kraj ćemo malo usporediti jednu od najvećih religija današnjeg svijeta sa filozofijom i pokazati kako se jedno s drugim isprepliće kroz razmišljanja i kako je imala filozofija velikoga utjecaja na religiju.

2. POVIJEST STOICIZMA

Stoička priča počinje kao i svaka druga filozofska priča u antičkoj Grčkoj. Školu stoicizma utemeljio je Zenon iz Kitija u 3. stoljeću prije Krista u Ateni. Zenon je umro deset godina nakon Epikura. Kako su njih dvojica živjeli u istom dobu grčke (Helenizam) to razdoblje obilježit će borba između njih dvojice i između njihovih škola i filozofskih pogleda na svijet. (Gregorić, Grgić i Grgić, 2005.) To je filozofska škola koja s radom počinje na prijelazu iz 4. u 3. stoljeće prije Krista pa sve do 2. stoljeća po Kristu. Škola je dobila ime od grčke riječi *stoa* što u prijevodu znači „trijem“. Škola je dobila takav naziv zato što je upravo Zenon svoja predavanja održavao na Agori ispod naslikanog trijema (grč. *stoa poikile*). U početku polaznici škole nazivani su „zenonovcima“, ali ipak je prevladao naziv mjesta na kojima su se održavala predavanja i tako je ostao naziv stoicizam. Zenonov nauk će biti prihvaćen i škola će nastaviti sa svojim radom (Gourinat, 2014.). „Škola je nastavila djelovati u institucionalnom obliku poslije Zenonove smrti.“ (Gourinat, 2014., 6.).

Šestorica nasljednika prihvatili su stoičku filozofiju i izučavali Zenonov rad. Oni su redom: Kleant (331. – 230.), Krizip (280. – 204.), Zenon iz Tarza, Diogen iz Seleukije (230. – 150/140.), Antipatera iz Tarza (210. – 129.) i Panetija s Roda (185. – 110.). Zasižno najpoznatiji Zenonov učenik je Kleant. Rođen je u Asu u Maloj Aziji. Dugo godina bio je Zenonov učenik, a nakon toga preuzeo je i nastavio njegov rad: „...*Kleant, antički šakač, vjerojatno je kasno došao u Atenu, i bio je Zenonov učenik devetnaest godina, prije nego što je postao njegov nasljednik.* (Gourinat, 2014., 12.). Najznačajniji doprinos Kleanta za stoicizam je to što je sistematizirao stoičko učenje. Iza sebe je ostavio četrdeset i osam filozofskih djela (O vremenu, O Zenonovom učenju, O prirodi itd.). Iza Kleanta svakako jedan od najutjecajnijih grčkih filozofa stoika pokazao se Krizip. Kako je pokazao iznimnu vještinu u logici Krizip je uspio rekonstruirati i razraditi stoički sustav. Znači zahvaljujući njemu da nije bilo Krizipa ne bi bilo ni stoe: „Ustvrdilo se kako, da nije bilo Krizipa, ne bi bilo ni Trijema.“ (Gourinat, 2014., 14.). Bio je jedan od najplodnijih stoika te je iza sebe ostavio preko sedam stotina spisa od kojih je više od pola bilo posvećeno logici u kojoj se pokazalo da je najvještiji. Četvorica filozofa se spominju kao Krizipovi nasljednici. Panetije za kojega tvrde da je bio najvažniji nasljednik zatim Zenon iz Tarza, ali o njemu se gotovo ništa ne zna ni o njegovim radovima. Tu su još bili Antipater iz Tarza i Diogen iz Seleukije. Diogen je bio jedan od trojice atenskih poslanika koji su 155. godine poslani u Rim kako bi promovirali filozofiju. Te zbog toga možemo reći kako je on imao najveći utjecaj što se filozofska škola stoicizma raširila i

bila prihvaćena u Rimu. Ciceron je u svojim spisima tvrdio kako su Mnesarh i Dardan nastavili upravljati stoicima u Ateni i nakon smrti filozofa Panetija koji je preminuo oko 110. – 109. godine te da je nestala nakon Sulinog zauzeća Atene 86. pr. Kr. Dugo se to vjerovanje u održanog stoicizma u Ateni zadržalo dok se nisu pojavili spisi epikurovca Filodema koji kazuje kako su Mnesarh i Dardan ipak bili samo učenici Panetija, a ne njegovi nasljednici. Kako se središte filozofije pomjera iz Atene tako se filozofske škole počinju otvarati na drugim mjestima. Tako Posidonije iz Apameje biva predstojnikom stoičke škole na Rodu. U toj školi je i sam Ciceron izučavao svoj filozofski zanat. Škola je bila dobro vođena i strukturirana pa je nakon smrti Posidonija upravljanje škole prešlo u ruke njegova unuka Jazona iz Nise. (Gourinat, 2014.)

Nakon što je Sula osvojio Atenu 86. godine pr. Kr. označava završetak atenskog utjecaja na filozofiju i početak rimske vladavine. Sve je veći utjecaj Rima na filozofiju i središte djelovanja filozofije se premješta u Rim te rimski filozofi imaju utjecaj na njegovo širenje po cijelom Carstvu. Raspršivanje stoičke filozofije po ostatku Carstva započinje sredinom 2. st. pr. Kr. to je već onaj spomenuti događaj od ranije kada su trojica filozofa poslani kako bi širili filozofski nauk te je na taj način Rim po prvi puta došao u doticaj sa stoicizmom. Stoicizam se uspio proširiti čak i prema istoku zahvaljujući Arhemedu iz Tarza koji je osnovao svoju školu u Babilonu negdje između 146. -145. godine. Osim već spomenutih poslanika 155. godine i početci upoznavanja sa stoičkom školom utjecaj i slobodno možemo reći dovršetak prijenosa i sveopće prihvaćanje stoicizma kao nauke imao je i Panetije. On je znao često boraviti u Rimu ti posjeti su se događali između 140. i 130. godine. U tim posjetima on se družio sa Scipionom Emilijanom te je i to bio jedan od načina na koji se stoicizam prenio, a na kraju i utvrdio u Rimu. Prvi naraštaj stoika među kojima se nalazi i Lelije, dobili su svoju stoičku izobrazbu od samog Panetija. U drugom naraštaju rimskih stoika ističu se: P. Rutilije Ruf koji je između ostaloga bio državnik, govornik i povjesničar stoicizma te Elije Stilon. U 1. st. pr. Kr. glavnu riječ u rimskom stoicizmu vodio je Katon Utički (94. – 46.). On je bio državnik čije je samoubojstvo nakon Cezarovog osvajanja Rima postala zvijezda vodilja ostalim stoicima. U rimskom dobu stoicizma, stoici su imali vrlo važnu intelektualnu i političku ulogu u društvu. Tako je Oktavijan August za svoga učitelja imao Atenora iz Tarza koji nam je poznatiji kao „Kalvo“ koji je sam filozofiju izučavao kod Posidonija na Rodu. Taj dio rimske povijesti isprepleten je suradnjom profesionalnih filozofa i amaterskih stoika. Svoj procvat stoicizam u Rimu doživljava na kraju Republike i posebno na početku prva dva stoljeća Carstva. Kada su neki filozofi služili kao učitelji rimskim carevima npr. Seneka kao Neronov odgojitelj.

Mnogi ljudi su svoj stoički nauk dobivali tako što su slušali predavanja filozofa bez obzira bavili se filozofijom kao amater ili kao profesionalac. Mnogi učitelji filozofije su svoja predavanja održavali u svoji kućama, a pojedini su dobivali javne zgrade na korištene pa čak bili i plaćeni od strane grada za svoja predavanja. Na takvim predavanjima pojavljivali su se ugledni stoici koji su svoja prva stoička znanja dobili upravo na takav način. Među njima se svakako ističu Epiktet rob filozof i Marko Aurelije znani kao car filozof. Upravo je Marko Aurelije doprinio povratku filozofije u Atenu tako što je otvorao filozofske škole (platonizam, stoicizam, epikureizam i aristotelianizam). U Rimu stoicizam je bio najvažniji pravac njime su se svi bavili od cara pa čak i njegovi protivnici. Vladavina Marka Aurelija se tumači kao vrhunac stoičkog naučavanja u cijelom Carstvu. Kraj stoičkog naučavanja saznajemo iz Porfirijevih spisa koji nam kazuju da je 260-ih godina stoičko naučavanje prestalo djelovati. On navodi imena posljednjih stoika u svome djelu *Život Plotinov* i navodi kako su za prestanak stoičke nauke najzaslužniji Heruli koji su 267. godine opljačkali Atenu. (Gourinat, 2014.)

2.1. Ideologija stoičke filozofije

Upravo su stoici bili ti koji su spoznali razliku između filozofije i „mudrosti“. Pojam filozofija pripisuje se Pitagori. Za stoike filozofija je bila znanost koja se bavi božanskim i ljudskim pitanjima i kako je njen krajnji cilj otkriti istinu o božanskim i ljudskim poslovima. (Setaioli, 2007.). Stoici su tvrdili kako je mudrost: „znanje o božanskim i ljudskim stvarima“, a filozofija se odnosi na: „practiciranje prikladnog umijeća, practiciranje vrline ili potraživanje za ispravnim razumom.“ (Gourinat, 2014., str. 15). Prema stoicima filozofija je imala značenje prakse kojom se stječe znanje ili ispravni razum. Oni su pridavali prednost vježbi i praksi u odnosu na teorijsko poučavanje te su tako oni dijelili filozofiju na tri dijela: filozofski govor, filozofiju kao vježbu i na kraju mudrost koju dobivamo kao rezultat vježbe. „Zenon je formulirao osnovne postavke triju glavnih dijelova stoičke filozofije: logike, fizike i etike., koje će poslije detaljno razraditi Hrizip.“ (Zenon iz Kitija. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. pristupljeno 20. Srpnja 2022. Na: <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=67153>). Govorili su kako se dijelovi filozofije razlikuju, ali se opet na neki način isprepliću i spajaju. Usporedili su filozofski nauk i poučavanje s jajetom. Kako se jaje sastoji od tri dijela tako i filozofija. Svaki od dijelova jajeta predstavljao bi jedan dio filozofije pa je tako ljuska jajeta metaforički zamijenila logiku, bjelanjak bi predstavljao etiku, a žumanjak predstavlja fiziku. Osim

usporedbe s jajetom postojala je i usporedba s poljem. U toj usporedbi stabla bi predstavljala fiziku, plodovi tih stabala odnosili bi se na etiku, a plot koji okružuje to polje i štiti plodove odnosio se na logiku. Postojala je i treća i posljednja usporedba koja je na filozofiju gledala kao na anatomiju životinje čije su kosti i tetive logika, meso i krv odnosili su se na fiziku, a duša životinje predstavljala bi etički dio filozofije.(Stock, 2008.)

2.1.1. Logika

„Stoici su pojmom logike mislili na proučavanje logosa ili prosudbe jasnog govora, označavajući pojmom logike znanost racionalnog raspravljanja razdijeljen na *rhetorike* i *dialektike*.“(Kokić, 2015.,150) Retorika je u suštini ciljana na praktičan život, bavila se proučavanjem valjanog govora, jezika i prosudbi dok je dijalektika proučavala zbiljsku narav stvari. Stoička dijalektika omogućila je poznavanje onoga što je istinito, neistinito i što je niti istinito, niti neistinito. Što znači da kada bismo danas njihovoj dijalektici dodali suvremene znanosti poput: gramatike, lingvistike, filozofije jezika i epistemologije mogli bismo doći do zaključka da je to ono što odgovara današnjem pojmu logike. Stoička logika granala se u dva pravca: jedan od njih je proučavanje jezika i njegove strukture, a drugi je oblicima prosudbe. Stoici su tvrdili kako je jezik nužan jer bez njega ne bi mogli razumno tumačiti svoja iskustva: „Stoici smatraju da je cijeli svijet uređen imanentnim logosom ili umom, a čovjek je svojom sposobnošću jasnoće misli pozvan preoblikovati tvrdnje koje zrcale kozmičke događaje. Jezik je dio prirode koji čovjeku osigurava sredstvo za iskazivanje njegovog odnosa sa svijetom.“(Kokić, 2015., 150). Ovakvo tumačenje u kojoj jezik ima moć oblikovanja našega vanjskog svijeta svakako možemo usporediti odnosno možemo reći da je takav pogleda na jezičnu ulogu preuzeo i austrijski filozof Ludwig Wittgenstein. Ta tvrdnja kaže kako jezikom možemo iskazati svoja mišljenja o predmetima i o njihovim odnosima te na kraju i o njihovim odnosima s čovjekom. Po stoicima postanak jezika veže se uz onomatopeju odnosno ljudskim pokušajem oponašanja zvukova prirode. Kako bi što bolje razumjeli predmete za stoike se tu etimologija pokazala ključem jer su vjerovali kako postoji prirodna veza između riječi i predmeta koji se imenuje tom riječju. Stoga možemo reći kako je za svaki predmet postojala prikladna prirodna riječ kojom se određena stvar može nazvati i kako upravo ta riječ najbolje zahvaća bit imenovanog predmeta. Stoici su vjerovali kako se znanje o svijetu jedino postiže, ako to znanje zahvatimo (*katalepsis*) te na taj način ne može biti osporeno protutvrdnjama. *Katalepsis* im je omogućavao da obuhvate i predmet i objekt kojim želimo pobuditi utisak kod nekoga, a ne samo utisak taj utisak se ne mora nužno odnositi

samo na fizičke predmete (to znači da se može odnositi i na matematičke i pojmovne tvrdnje). Opći pojmovi omogućavaju spajanje utisaka s iskustvom i na kraju s odgovarajućim predmetom. Ako utisak nije vjerodostojan onda ono što smo usvojimo ne mora nužno biti sigurno točno. Onda možemo slobodno reći da istinitost znanja nije samo utisak koji stječemo već i posebna vrsta naše interpretacije: „Istinita prezentacija, prema stoicima, ne uključuje samo impresije nego isto tako uzima istinitima: pristanak, odobravanje, slaganje koji dolazi iz *logosa* koji je u našoj duši. Time možemo slobodno reći kako znanje nije samo u području iskustvenog ili osjetilnog, već i pamćenju sličnih vrsta osjetilnih prezentacija čime ulazimo u područje shvaćanja. Za stoički pojam *logike* kao suvremeni pojam možemo svrstati u epistemološku potragu za istinom u današnjoj logici. Jer suvremena logika je potraga za strukturom valjanog zaključka. Ontologija pak kaže da je logika prirodna i je prirodnog sustava, a nikako nije ljudska tvorevina. Upravo zbog te prirodnosti logike mi smo u stanju deduktivno zaključivati jer je univerzum racionalna struktura u kojoj je odnos učinka i uzroka nužan, određen i vođen zakonom njegovog unutrašnjeg *logosa*. Zato možemo zaključiti da su priroda i logika elementi svijeta u kojima posljedica slijedi iz prethodnika i to samo, ako je veza među njima istinita, a sve istine pa čak i moralna istina nalaze se u kozmičkom *Logosu*“. (Kokić, 2015, 152.)

2.1.2. Etika

„Bez obzira na sve ostalo to je bio vrhunac starih Stoika, nauka o etici je njihova ostavština koja je ostavila najviše traga i postigla veliki utjecaj u današnje doba“. (Inwood, 2018., 64) Etički cilj stoika bio je živjeti u skladu s prirodom jer to je ono što se slaže s vrlim životom, a upravo je priroda ta koja nas vodi prema vrlini. Jedna od najsnažnijih stoičkih tvrdnji iskazuju nam odnos ljudske vrline i svemira kao odnos dijela prema cjelini. Ova tvrdnja nam kazuje kako je sve na svijetu podređeno *logosu* i njegovim zakonima, a na čovjeku je samo da ih slijedi. Zato stoici za sreću kažu da je ona: „*euroia biou* ili gladak tijek života“ (Gregorić, 2006., 6). Čovjek u odnosu na ostala bića ima privilegirani položaj stoga je sposoban prepoznati univerzalne zakone svemira, a u tome mu svakako pomaže njegova duša koja je dio svemirske *psihyke*. Stoici tvrde kako praktičnom vježbom (*askesis*) pravilno razvijamo prirodno urođenu vrlinu za stjecanjem dobra. Jer kao što znamo stoici su pridavali veliko značenje praktičnom vježbanju. Tako da slobodno možemo reći kako priroda nije samo neutralni promatrač već sudjeluje na način da usmjerava čovjeka prema stjecanju dobrih vrline iz kojih se rađa znanje. A kao što smo rekli kod stoika život

s prirodom je život u skladu s dobrim vrlinama u suprotnom činimo moralno zlo, a za stoike jedino dobro je bilo moralno dobro: „Ako je jedino dobro moralno dobro, a jedino zlo moralno zlo, kako će stoik živjeti svoj svakodnevni život, u kojemu ima mnogo stvari koje nisu ni moralno dobre ni moralno loše.“ (Hadot, 2016., 95.).

Iz ovoga vidimo kako je priroda savršenstvo, a tome savršenstvu ovise sva ostala bića koja žive u svemiru. No i u tome savršenom univerzumu pojavljuju se nesavršene stvari (bolesti, smrt, bijeda), no one su ipak samo izuzetci koje na kraju krajeva ipak strogo gledano donose dobro univerzumu. Čovjek je jedino biće na ovome svijetu kojemu je priroda dodijelila razum te zbog toga čovjek može samostalno odlučivati hoće li on ili u skladu s prirodom ili protivno njoj. Za sreću u životu dovoljna nam je samo vrlina, a uzrok svega zla je poročnost (*kakia*). Ostale stvari u životu su po stoicima, osim ovih koje smo prethodno rekli, nevažne (*indiferentne*), stoga život, zdravlje, ugled, bogatstvo ne moraju nužno predstavljati životni uspjeh i radost, dok s druge strane smrt, bolest, bijeda, bol ne moraju nužno značiti nesreću u životu. Za stoike životne strasti i uzroci koji nas vode da se prepustimo strastima su zapravo prepreke kako bi u životu postigli sreću, a sve nam to proizlazi jer nismo bili u stanju istinski razumjeti *logos*: „Mudar čovjek, brinući se o svome *logosu* i ispravljajući ga koliko je to moguće, ne dopušta strastima vlast nad njegovim srcem ili ih uništava čim se pojave. To je ona čuvena stoička *apatheia*, odnosno, uništenje i odsustvo strasti, koje uvijek i samo uznemiravaju našu dušu. Stoga je sreća *apatheia* i neuzbuđenost.“ (Reale, 1985., 286). Kako smo već rekli čovjek svoju sreću postiže uzdržanošću i tako što izbjegava strasti, takav čovjek živi život bez patnje (*aponia*). Urođene ljudske sposobnosti koje mu je podarila priroda po stoičkim tvrdnjama jedino se mogu usavršavati strogom obukom jer jedino tim putem postizemo djelovanje usklađeno s djelovanjem moralnih stvari. Kako bi po stoicima vodili uspješan i sretan život trebamo znati pravilno imenovati stvari i određivati ih kao dobre, loše i indiferentne. Trebamo svakako živjeti u skladu s prirodom i činiti, ako je to bilo kako moguće samo moralno dobro jer kao što smo već rekli za stoike jedino je moralno dobro ispravno, a moralno zlo neispravno. I za kraj trebamo stjecati dobre vrline, a izbjegavati prepuštanju sebe strastima jer nas strasti odvajaju od moralnog života i istinskog spajanja s prirodom. Upravo zbog ovih stvari koje smo navodili u ovom poglavlju možemo shvatiti zašto je stoička etika bila jedna od najvećih ostavština koje su ostavili u svojoj nauci iza sebe.

2.1.3. Fizika

Stoici u svome učenju o fizici, a o tome nam najbolje svjedoče spisi Diogena iz Laerta govori o dvije podjele nauke o fizici: 1. specifičnu koja se pri tome dijeli na pet mjesta: tijelo, principe, elemente, bogove, granice, mjesto i praznine te na 2. opću koja se dijelila na: svijet, elemente i teoriju uzroka. Sljedeća stvar o kojoj su stoici raspravljali u fizici bili su rodovi. Oni su rodove razmatrali na dva načina: jedan dio bavio se raspravom o „najvišem rodu“, a drugi dio o „rodovima bića“ ili „kategorijama“. Ove rasprave manje su nam poznate jer Diogen Laerćanin i nije ostavio posebno mnogo zapisa iza sebe. Stoici su u ovome poglavlju vodili rasprave o tome što se treba kategorizirati kao „najviše biće“. Dok je to za Platona i njegovo učenika Aristotela bilo „ono što jest“ za stoike je to bilo „nešto“, a to nešto kao vrsta posjedovalo je ono što jest (tijelo) i ono što nije (ne tijelo). Općenita definicija onoga što jest odnosno tijela za stoike bilo bi: da je tijelo ono što djeluje ili ono što trpi. Slično nešto o tijelu govori i epikurovac Lukrecije kazujući kako ništa ne može trpjeti i djelovati ma što bilo bez tijela. Postojale su i neke definicije koje su tijelo klasificirale kao trodimenzionalno tijelo sa: dužinom, širinom i dubinom. No tu se javljao problem jer je trodimenzionalnost pripadala i netjelesnim bićima. Jer je ne tijelo bilo definirano kao ono što ne može djelovati ili trpjeti, a ne kao ono što nema tri dimenzije. Sljedeći dio specifične podjele odnosio se na principe i elemente. I tu opet postoji razlaganje principa na dva dijela. Prvi bi bio onaj koji je aktivan i produktivan je (razum), a logično suprotno tomu drugi je onda pasivan i podčinjen je aktivnom dijelu. Taj aktivni princip djeluje unutar tvari, a njegovo djelovanje je poput nekog graditelja svijeta (*demijurga*) jer upravo taj „demijurg“ je ono što oblikuje tvari poput obrtnika, a najbolji primjer toga obrtnika koji oblikuje tvar nam daje Platon u svome djelu *Timej*. Za aktivni princip kažemo još i da je biološki princip odnosno „sjemeni razum“ jer je on sjeme i razum u isto vrijeme dok s druge strane za pasivni princip kažemo da je on tvar bez kvalitete. U predsokratovskim tumačenjima za principe se vjerovalo da su to elementi (voda, vatra, zrak, zemlja) dok su stoici negirali te tvrdnje. Iako možemo slobodno za ove elemente tvrditi da su pasivniji (zemlja i voda) u odnosu na (vatru i zrak) koji su aktivniji elementi. Dakle strogo gledajući principi su bez oblika dok su elementi proizvedeni sagorijevanjem i posjeduju oblik. Na taj način možemo doći do usporedbe kako su principi i tijela slična jer su u stanju proizvesti i trpjeti nekakav učinak. Za materiju kažemo da je bezlična i kako nema nikakvu kvalitetu, ali promatramo li stvarnost ona nikada ne dolazi sama tj. nije odvojena od aktivnog principa. Za stoike svijet i njegovi ciklusi su neprekidni. Oni kažu kako se svijet oblikuje po određenom redoslijedu i

kada dođe do svoga konačnog cilja sve se razgori u vatri i na taj način vrati u početno stanje od kojega je sve i započelo. Ovakav način gledanja na kozmičke stvari možemo reći da je najbolje usvojio njemački filozof Friedrich Nietzsche. Čija se filozofija donekle i temeljila na tome da kada spoznamo da proživimo jedan život i nakon njega se vratimo u isti i ponovo sve proživljavamo bez mogućnosti promjene naših života. Kod stoika svaki ciklus započinje vatrom od koje nastaju daljnji elementi te oni dalje tvore uređeni svijet. Taj pojam stoici nazivaju *paligeneza*. Kao što smo već rekli od vatre sve počinje i od nje nastaju ostali elementi: „Vatra se preoblikuje u zrak razrjeđivanjem, zatim zrak postaje vlažan zgušnjavanjem, snažnijim zgušnjavanjem nastaje zemlja i, konačno, vatra nastaje prorjeđivanjem.“(Gourinat, 2014., 60.) Na taj način svaki element pridonosi proizvodnji sljedećega elementa i sve se ciklički vrti u krug. Od tih istih elemenata oblikovani su zemlja i nebo, a upravo u središtu svijeta je zemlja jer od četiri elementa (zrak, voda, vatra i zemlja) zemlja je najteža. Na rubovima se nalaze ostali elementi koji tvore tvari planeta, sunca, zvijezda. Isti ti elementi na planeti Zemlji tvore biljke, životinje i ostale prirodne stvari. No ta *paligeneza* koja sve određuje i pokreće za stoike ne znači u doslovnom smislu da, kada dođe do sagorijevanja i sve kreće iznova da se ponavlja i vrijeme, zato što je došlo do sagorijevanja vremena u vatri te je na taj način prekinulo svijet, njegovo kretanje i vrijeme koje je utjecalo na to kretanje. No ipak stoici se pitaju zašto dolazi do ponavljanja svijeta. Odgovor na to pitanje daju na sljedeći način jer je za njih svijet određen svojom sudbinom i kroz upravljačku palicu vrhovnog bića što omogućuje određivanje i racionalnost sudbine svijeta. U stoičkoj fizici „pokretačko gorivo“ ljudi i životinja jest duša. Za koju oni kažu da je dah, a upravo je cijeli svemir prožet tim dahom koji oživljuje bića. Svoju teoriju temeljili su upravo na tome da je duša tijelo jer ima sposobnost trpljenja, a o tome je već bilo govora o tome na koji način su oni definirali i razlikovali tijelo od ne tijela. Zatim dolazimo do tvrdnje zašto je duša dah. Stoici kažu da upravo taj dah kada napusti tijelo i naše tijelo prestaje postojati na ovome svijetu. Kao i u svemu stoici su nastojali biti detaljni te su i dah (*pneumu*) dijelili na više različitih stupnjeva. Oni kažu da postoji heksički dah. Heksički dah je onaj koji drži molekule određeni tvari na okupu pa se to odnosi na jedinstvo minerala, drveća i na kraju krajeva i naše kosti. Poslije heksičkog daha tvrdili su da postoji prirodni dah. On je zadužen za rast primarno kod biljaka, ali i za rast noktiju i kose kod ljudi. I završni dah odnosio se na duševni dah. To je dah koji nam daje sposobnost opažanja i kontroliranja i upravljanja našim porivima. Kako u životinji postoji duša koja ga prožima cijelim obujmom i upravlja tim tijelom, tako i u svemiru postoji „božanski“ dah koji se javlja u obliku vatre i upravlja

sudbinom svijeta. Na taj način stoici su donekle negirali postojanje bogova kakve su Grci poznavali te su tvrdili da su to samo imena koja smo prišili određenom principu koji upravlja našim svijetom koji nas okružuje. Zasigurno jedna od najzanimljivijih stvari kod specifične podjele fizike je ona o ljudskoj sudbini i uzrocima. Stoici su tvrdili kako je u svemiru već sve određeno i da ljudi nemaju pretjeranoga utjecaja na svoje postupke. Stoga se na tu tezu uvijek postavlja ono glavno pitanje koja je onda zapravo svrha naših života, ako je već sve unaprijed određeno i ukoliko mi nemamo nikakvog utjecaja na ono što će se događati u našim životima. Aristotel i Epikur koji su djelovali prije stoika tvrdili su kako ipak u ljudskim radnja postoji određena sloboda te da mi ipak možemo upravljati donekle našim postupcima. Dok je Aristotel tvrdio da sve ima svoj nekakav konačni uzrok koji nas je natjerao na nekakav postupak stoici su se ipak opredijelili za drugačije objašnjenje koje nam je pobliže pokušao prikazati Klement Aleksandrijski. Tako je Aristotel tvrdio da sam nekakav čin ima svoj uzrok pa tako npr. graditelj je taj koji uzrokuje nastanak nekakve kuće, stoici su to prikazivali da određeno tijelo proizvodi uzrok radnje na drugo tijelo. Tumačenje koje su stoici zastupali bilo je netjelesno neizrecivo npr. ako određeni primjer provučemo kroz dijalektiku to će izgledati ovako. Ako je nekakav uzrok izrečen pomoću predikata npr. „biti odsječen“ onda na primjeru „skalpel je tijelo koje za drugo tijelo biva uzrok netjelesnog predikata biti odsječen“. Ovakva teorija najviše odgovara današnjoj fizici u kojoj postoje tvrdnje o utjecajima jednog tijelo na radnje drugog tijela. Stoici su kroz veliki broj argumenata pokušavali dokazati postojanost sudbine. Tu su razložili tri teze: 1. ništa se ne događa bez uzroka, 2. svijetom upravlja priroda jer je prožet jedinstvenim dahom i u zadnjem 3. argumentu prva dva su pokušali potkrijepiti nizom primjera koja potvrđuju prethodne dvije teze. Ova prva teza da se ništa ne događa bez prethodnog uzroka je među stoicima bila najzastupljenija. Kada govorimo o toj tezi uočavamo kako je ona sveopći pokretač svih događaja i da ju nikako ne možemo izbjeći te zbog toga ljudi nisu upravljači svoje sudbine. Ako to gledamo na takav način tada slobodno možemo zaključiti kako ljudi onda mogu slobodno krivnju za svoje nedaće prebaciti na sudbinu. Te se može reći kako je sudbina kriva za svo zlo koje se događa u njihovu životu. Kada bi bez puno razmišljanja prihvatili takav način razmišljanja u svojim životima mogli bi postati pasivni jer možemo gledati da što god mi napravili u životu nemamo potpunu kontrolu nad time jer je već sve određeno putem sudbine pa je bolje stajati na mjestu i ne činiti ništa. Ipak stoici se nisu u potpunosti predali takvoj tezi te su ipak govorili kako ljudi imaju određenu odgovornost za svoje radnje i nije sve prepušteno sudbini. Tako da koliko god bilo opreka s Aristotelom ipak ne možemo odbaciti

da ima i preklapanja s njegovom teorijom o sudbini i ljudskom utjecaju. Usko povezano s tim je i tvrdnja da su također poriv i pristanak u našoj moći. Što znači da mi možemo utjecati na sudbinu gledajući na nekakvu stvar koja nam se događa u životu i sve ovisi na koji način ćemo mi protumačiti stvar i kako ćemo reagirati na njezinu pojavu. Pa tako stoici kažu kako nas ne uznemiravaju stvari već naše viđenje određene stvari te na taj način mi ipak imamo donekle nekakav utjecaj na našu sudbinu. Znači kroz ove tvrdnje ipak možemo pobiti da nije sudbina kriva svemu i da se čovjek njoj u potpunosti treba prepustiti, već je čovjek taj koji drži konce i samo je on krivac za svoje nedaće. (Gourinat, 2014.)

3. GRČKI STOICIZAM

Razdoblje stoicizma koje se odvijalo u Grčkoj naziva se stara stoa. U ovom poglavlju diplomskoga rada pozornost ćemo posvetiti prema najistaknutijim stoicima koji su djelovali u Grčkoj. Prvenstveno ćemo se pozabaviti osnivačem Zenonom i jednim od najutjecajnijih grčkih stoika, a to je Hrizip. Poblje ćemo se upoznati s njihovim životima i načinom razmišljanja te koja je bila njihova stoička ideologija.

3.1. Biografija Zenona

Rodio se oko 334. godine pr. Kr. u antičkom naselju na južnom Cipru Kitij (današnjem trećem ciparskom gradu po veličini Larnaki). (Zenon iz Kitija. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. pristupljeno 28. srpnja 2022. na: <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=31678>,). A preminuo je u Ateni 262. ili 261. pr. Kr. Zenonova filozofska priča zapravo počinje dosta neočekivano odnosno tragedijom. Zenon se bavio obiteljskim poslom odnosno bio je trgovac bojom. Jednoga dana ploveći Mediteranom na brodu je imao vrijedan teret (ljubičastu boju) do koje je bilo teško doći i lijepa svota novca se mogla zaraditi od njezine prodaje. Tijekom plovidbe zadesila ga je nesreća. Nitko sa sigurnošću ne može utvrditi što se uistinu dogodilo. Ne zna se je li ga zadesila oluja ili su ga opljačkali pirati ili možda jednostavno ljudska pogreška. No bilo kako bilo Zenon je doživio brodolom i izgubio vrijedan teret. Iako ga je zadesila velika nesreća u kojoj je izgubio mnogo toga, on je poslije tvrdio suprotno: „Iako sam doživio brodolom, ipak sam imao uspješno putovanje.“ (Holidai i Hanselman, 2020., 16.) Upravo ga je taj životni događaj usmjerio prema Ateni gdje će se susresti s filozofijom u ozbiljnijim razmjerima. Kao i kod mnogih drugih velikana tako je i sa Zenonom postoji puno verzija kako je zapravo došao do filozofije i što se zaista dogodilo s njegovim teretom. Neki kažu da je on već bio u Ateni i prodao svoj teret te onda upoznao filozofiju, drugi tvrde da on čak nije ni sudjelovao na tom putovanju već je čekao svoj teret u Ateni i tada saznao za brodolom. Postoji i verzija priče koja kaže kako su ga roditelji poslali u Atenu kako bi ga zaštitili od rata koji je zahvatio zemlju nakon što su se nasljednici Aleksandra Velikoga borili oko svojih prava na prijestolje. No bilo kako bilo teorija o brodolomu i gubitku svih materijalnih posjeda zvuči najlogičnije da bi ga otjerala prema takvoj vrsti filozofije koja uči na otpornost i disciplinu te na određenu ravnodušnost prema patnji, gubitku i nesreći. U vrijeme kada je rođen zemlja je bila

opterećena ratovima, a Kitij je bio važna figura na toj ploči. Njegov otac morao se snalaziti i razvijati posao kroz sve nedaće koje mu je donosio rat. Unatoč svim brigama koje mu je zadavao posao bio je brižan otac koji je mario za obrazovanje svoga sina. Vraćao bi se sa svojih putovanja noseći Zenonu knjige, a ona koja će najvjerojatnije ostaviti najveći utisak na našeg filozofa je ona o Sokratu. Po svojoj fizionomiji Zenon je bio visok, vitak i preplanulog tena no u starosti je dosta oronuo, ugojio se, oslabio te je to sve doprinijelo zaziranju prema društvenom životu. Zenon došavši u Atenu svoj prvi ozbiljniji dodir s filozofijom ostvario je na sasvim neočekivanom mjestu za to doba. U knjižari. Praveći pauzu od svojih poslova Zenon je došao u knjižaru. Došao je kupiti nekakvo štivo kojim bi si zaokupio um kako bi ubio vrijeme. Čuo je prodavača kako čita neku knjigu ljudima koji su se okupili oko njega te je i on odlučio stati i poslušati o čemu se radi. Prodavač je čitao o Sokratu, što je Zenona vratilo u djetinjstvo. Slušajući tako prodavača dok je čitao iz Ksenofontove knjige Uspomena o Sokratu jedan odlomak mu je posebno zaokupio pozornost, a to je bio Heraklov izbor. To je bio odlomak koji je govorio o junaku koji se našao na raskrižju života. U tom mitu junak Herkul mora izabrati između dvije djeve. Jedna predstavlja život pun vrlina i napornoga rada dok druga predstavlja lakši put i lijenost. Zamislivši se nad tom pričom Zenon je uočio kako je upravo i on na takvom raskrižju samo što u priči putovi koji vode prema vrlini ili porocima vode u šumu dok je put našega junaka bio u knjižari. Upravo će u toj atenskoj knjižari Zenon odabrati onaj teži put, ali put života ispunjenog vrlinom. Zenon je nakon završetka prišao prodavaču i upitao ga gdje on u ovome gradu može pronaći svoga Sokrata. Postoji li negdje mudar čovjek čije znanje on može upijati i prenositi dalje. U tom trenutku pored knjižare prolazio je ugledni kinik toga doba u Ateni, Kratet prolazio je pored knjižare. Prodavač je samo podigao ruku i uperio prema „prolazniku“. Mnogi će reći kako je to puka sreća. Jer čovjek koji je upravo doživio veliku tragediju ipak iz te tragedije izlazi neokrznut i uspijeva pronaći svoj pravi životni poziv. (Holidai i Hanselman, 2020.). Svoje prve filozofske lekcije dobio je upravo od Krateta. (Inwood, 2003). Jedna od prvih lekcija koju je Kratet želio prenijeti svome učenik bila je kako mora naučiti prestati voditi brigu o tuđem mišljenju. Jer je Zenon dosta bio opterećen kakvo mišljenje društvo ima o njemu. Tjerao ga je da javno radi ponižavajuće poslove. Uz pomoć mentora Zenon je uspio nadvladati svoje strahove i postati onakav kakvim ga pamtimo danas. Ostavivši trgovačke dane iza sebe izabrao je novi put svoga života gdje se vodio željom za učenjem i brigom oko potreba svojih sumještanika koji su bili opterećeni životima koji su se vodili trgovinom, osvajanjima i napretkom. (Holidai i Hanselman, 2020.)

Svrha Zenonove filozofije bila je pronaći prirodan tijek života u kojemu svatko živi u skladu sa svojom životnom zvijezdom vodiljom i voljom onoga tko upravlja prirodom i njezinim zakonima. Za Grke taj pojam nazivao se *daimon* to je bila unutarnja svrha koja nas je pokretala i bila isprepletena s Univerzalnom prirodom. Kako bi postigao taj sklad koji je propagirao Zenon je pokušavao voditi jednostavan život. Takav život nije se uvelike razlikovao u odnosu na život njegova „protivnika“ Epikura koji je svoju školu osnova koju godinu ranije. Zenonov način ishrane bio je jednostavan, uglavnom se sastojala od kruha, meda i povremene čaše vina. Imao je sustanare s kojima je živio i rijetko kada bi unajmio pomoć sluga kada bi mu ona bila potrebna. Kao način jednostavnog života svoje privatne stvari zadržavao je za sebe, radije držeći se uskog kruga prijatelja nego družeći se sa širokim masama ljudi. Svoja razmišljanja i poante izricao bi kratko i jasno i samo bi nevoljko odmahivao glavom na tuđe dugačke govore kojima su se njegovi sugovornici razmetali. Govorilo se za njega da je duhovit i mudar. Sve spoznaje koje imamo danas govore nam kako njegov predašnji život bogatstva nije imao nikakav utjecaj na kasniji skromni život te ga je on prihvatio bez problema. Što mu je zapravo dalo uvid da je novac nevažan i da mu ljudi bespotrebno pridaju veliku važnost i stavljaju ga na visoko mjesto u svojim životima. Nakon što je stekao izobrazbu kod Krateta i megarskog logičara Stilpona, Zenon se i sam okušao u podučavanju. Prvotno je počeo boraviti na Agori, u blizini prodavaonica u koje bi ljudi dolazili kupovati potrepštine, a on bi ulazio s njima u rasprave o vrijednosti stvari koje oni kupuju. Za Zenona kažu da je bio kreativan predavač. Tako je jedan bogati dečko s otoka Roda došao učiti mudrosti od našeg filozofa, a ovaj ga je pokušavao naučiti važnu lekciju o slici koju ima o sebi i kako tuđe mišljenje ne bi trebalo utjecati na njega, baš kao i lekcija koju je Kratet njemu namijenio. No za razliku od Zenona koji je to sve podnio i nastavio sa svojom izobrazbom Zenon je njegov učenik napustio. Zenon je vjerovao kako umišljenost dovodi do neuspjeha u učenju, što mu se na kraju i pokazalo kao točna teza. Na kraju je Zenon svoje učenike i predavanja premjestio ispod naslikano trijema i upravo zbog tog mjesta njegovi sljedbenici i njegova filozofija dobit će današnje ime pod kojim nam je ostala upamćena. Upravo to mjesto poučavanja je bilo prikladno zbog svoje pristupačnosti jer Zenon je smatrao kako su svi slobodni doći na predavanja koji su imali interes učiti. Na žalost mnoga djela koja je Zenon napisao su nam izgubljena. Za života bio je cijenjen i poštivan u Ateni za razliku od mnogih filozofa koji su bili proganjani u svoje vrijeme zbog onoga što su naučavali i živjeli u skladu sa svojim naukama. U dobi od sedamdeset i dvije godine jednoga dana napuštajući trijem na kojem je boravio i predavao spotaknuo se i u padu je

slomio prst. Ležeći na tlu shvatio je ovaj čin kao znak da je došlo njegovo vrijeme za napuštanje ovoga svijeta. Zadržao je svoj dah i tako skončao svoj smrtni život. Zenon nas je napustio 262. ili 261. godine pr. Kr. (Holidai i Hanselman, 2020.)

3.2. Stoički nauk Zenona

Kao što je već spomenuto niti jedan zapis odnosno niti jedno djelo Zenona nije sačuvano do današnjih dana. Djelo *Država* koji nosi isti naziv kao i Platonovo djelo ujedno se smatra kako je bio najveće književno djelo koje je Zenon napisao. Ono što nam je poznato o tom djelu ostaje iz zapisa nekih drugih filozofa koji su to djelo čitali i poneke dijelove prokomentirali. Ono što možemo uočiti da su rani stoici odnosno ono oko čega su se zalagali stoici stare stoe bilo je podosta utopijsko tumačenje društva. Kasnije u ostalim razdobljima stoe takav način razmišljanja biti će ostavljen po strani. Zenonovo prvo razmišljanje bi danas čak i bilo primjenjivo, ali opet u nekakvim idealističkim okvirima. On je govorio kako bi svi ljudi trebali biti dio iste zajednice imati jednak oblik državne vladavine i kako bi svi trebali voditi skladne živote u skladu s prirodom. On je takav način života usporedio sa stadom koje zajednički dijeli pašnjak i kako od toga pašnjaka svi članovi stada imaju jednaku korist. Osim *Države*, pisao je i eseje o obrazovanju, o ljudskoj prirodi, o dužnostima, o emocijama, o zakonima. Ipak od tolikog bogatog opusa ostaju nam samo dijelovi zapisa koji su zapisali drugi čitajući njegova djela. Čak i iz tih fragmenata možemo donekle shvatiti kakav je bio način njegova razmišljanja. U djelu koje govori o ljudskoj prirodi on je govorio kako je krajnji cilj suživot s prirodom. Kazuje nam također kako trebamo se prikloniti vrlinama jer nas upravo te vrline vode prema prirodi i prema sretnom životu. On je prvi izrekao četiri vrline koji bi svaki stoik trebao posjedovati to su: hrabrost, umjerenost, pravednost i mudrost. Svi kasniji stoici vodili su se tim „uputama“ smatrajući kako ih se treba držati za uspješan život. Prvi je formulirao osnovne postavke triju glavnih dijelova stoičke filozofije: fiziku, etiku i logiku. Kao što smo već govorili stoici su logiku dijelili na dva glavna dijela, retoriku i dijalektiku. Za Zenona glavna razlika između retoričkog izlaganja i dijalektike bila je u pitanjima koja se postavljaju u jednom ili drugom dijelu te u odgovorima na ta pitanja. On je razliku između njih opisivao kao razliku između otvorene i zatvorene ruke. Dijalektika je bila poput zatvorene, a retorika poput otvorene ruke. Epikurejci su prvi počeli koristiti termin kriterij. Oni su tvrdili da postoje tri vrste: osjet, pred poimanje i osjećaj. Stoici odnosno Zenon odbacivao je tu teoriju te je tvrdio da se treba pouzdati samo u one utiske koje mi kroz život stječemo i oni nas vode do istine.

Zenon je govorio kako je utisak trag koji ostavljamo unutar naše duše. Što se tiče dijela etike jedino su Zenon i njegov učenik Kleant vodili jednostavnu podjelu dok su svi ostali stoici proširili podjelu etike. Stoici su tvrdili da je svrha života živjeti u skladu s prirodom. Za njih svrha postojanja nije bila postizanje sreće barem ne onakve kakvom je ljudi zamišljaju. Zenon je rekao da je sreća pravilan tijek života, a samo vrlinama koje je on prvi uspostavio može se postići istinska životna sreća. Zbog toga što je život u skladu s prirodom ono čemu istinski treba težiti za Zenona, onda to znači da treba živjeti u skladu s ljudskom prirodom jer je vrlina kao osobina jedino svojstvena čovjeku. Kada su u pitanju etičke vrline tu je Zenon na neki način preuzeo Sokratovo tumačenje. Sokrat je tvrdio kako prenosi Aristotel u djelu *Nikomahova etika* da su vrline oblici razboritosti i kako one ne mogu postojati jedno bez drugoga. Zenon je odredio razboritost kao podjelu na pravednost, umjerenost i hrabrost. Etičke strasti za Aristotela i Platona nisu imale nikakvu povezanost s neracionalnim dijelom duše koji bi bio njihov uzrok. S druge strane Zenon je govorio da su strasti volja svakoga čovjeka te da ih ljudi prihvaćaju prosudbom i iznoseći svoje sudove. Za njega je neumjerenost bila ta koja je bila vrhunac svih strasti. U fizici Zenon je definiciju tijela pojednostavio. Za njega tijelo je bilo upravo ono što je većina stoika koristila, a to je da je tijelo ono što trpi ili ono što djeluje. Iako su u to vrijeme postojale i druge teorije, Zenon ih je zdušno odbacivao i držao se svoga viđenja. Kod sudbine i ljudskih uzroka Zenon je nekako više zastupao Aristotel stav u odnosu na Platonov, ali nije se ni u tom pogledu u potpunosti priklonio Aristotelu, a to smo već spominjali kako je za stoike uzrok nekakve radnje tijelo. Tako je Zenon govorio da ne postoji mogućnost prisutnosti uzroka i da uzrok na temelju te prisutnosti ne bude proizveden. Unatoč tome što niti jedan zapis nije ostao iza njega ipak donekle možemo vidjeti kakav način razmišljanja je zastupao Zenon i kakve smjernice je ostavio za buduće stoike koji su slijedili njegove korake.(Gourinat, 2014.)

3.3. Biografija Krizipa

Rodio se oko 280. pr. Kr. u Ciliciji antičkoj pokrajini u Maloj Aziji u gradu Soli.(Cilicija. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. pristupljeno: 5.kolovoza, 2022. na: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=11852>,). Kao mladić bavio se trčanjem što će mu svakako kasnije pomoći u filozofskom životu. Na prvi pogled trčanje i filozofija nemaju nikakvih dodirnih točaka. No trčanje na duge staze zaista iziskuje snagu kontrole uma i tijela. A stoicizam

je upravo to filozofija koja iziskuje izdržljivost i unutarnju snagu. Krizip se čak i natjecao na olimpijadi u trčanju na duge staze u disciplini zvanoj *dolichos*. I on je baš kao i drugi ljudi toga doba, sjetimo se i Zenona živio u državi punoj borbi za prevlast nakon smrti Aleksandra III. Slična sudbina baš kao i prethodnika Zenona zadesila je njegovu obitelj. Obiteljsko bogatstvo oduzeto im je od strane jednog od Aleksandrovih generala te je na taj način opet nesreća donijela na neki način „sreću“ za Krizipa i gurnula ga prema izučavanju filozofije. Njega je taj čin gurnuo prema Ateni, koja je u to vrijeme bila poput utočišta za sve koji su izgubili ili materijalno ili sebe negdje u životu. Ne zna se sa sigurnošću kada je stigao u Atenu, ali kada je došao ostavština Zenona i Kleanta je bila jaka širom grada. Postoji mogućnost da je Zenon čak bio i živ u doba kada je sedamnaestogodišnji ili osamnaestogodišnji Krizip došao u Atenu. Po kipu koja je bio podignut njemu u čast blizu *agore* možemo zaključiti kako je Krizip bio niska rasta. U doba kada je bio u Ateni, prevlast oko toga koja filozofska škola je najbolja već je bila u tijeku. A kako je stoicizam bio najmlađa u odnosu na sve ostale, bila je i podvrgnuta najvećim kritikama. Mnogi koji su počeli kao stoici na kraju su prelazili u suparničke škole i kroz skupljeno znanje o stoičkoj filozofiji ispaljivali su najotrovnije strelice prema bivšoj školi. Tako je nezahvalna, ali ipak važna uloga pripala Krizipu. Obraniti čast stoičke škole. Kada je Aristo napisao djelo protiv Kleanta tu je uskočio Krizip i napisao obranu u Kleantovu čast. Krizip je imao odgovor na sve napade i čini se bio izrazito uspješan u tome. Osim toga Krizip je također vidio važnost u izučavanju drugih filozofskih škola kako bi što bolje mogao obraniti stoicizam, a i izvršiti protunapad tako što bi u izučavanju otkrio boljke protivničke škole. Moguće da mu je onaj mladalački žar i natjecateljski duh iz vremena kada se bavio trčanjem pomagao i tjerao ga da uspije pobijediti svoje protivnike. Čak je i posjećivao predavanja nekih Platonista. On je želio pobijediti pod svaku cijenu. Zato što je za njega filozofija baš kao i život predstavljala bitku, ali se nikada nije služio prljavim trikovima te je uvijek igrao pošteno. Postojala je izreka u njegovo doba koja je glasila: „Kada bi se bogovi nadmetali u filozofskom znanju uzeli bi Krizipov pristup.“(Holiday i Hanselman, 2020., 52.).

Jer da nije bilo Krizipa i njegovog borbenog duha vjerojatno danas ne bi poznavali stoicizam kao filozofsku školu. Nakon smrti Kleanta četrdesetdeveto godišnji Krizip preuzima vođenje stoičke škole na svoja pleća. On je odlučio proširiti mjesta na kojima se mogao učiti stoicizam te je stoička predavanja držao u koncertnim dvoranama te čak i u školama gdje su se okupljali Aristotelovi sljedbenici. Za svoga života napisao je preko sedamsto knjiga, a preko tristo knjiga odnosilo se na logiku. Bio je izvrstan u logici te su za njega tvrdili da ono što je Homer bio za poeziju to je Krizip

u logici. Kao i ostali stoci prije njega on također nije težio za raskošnim životom, bio je skroman i vrijedan radnik. Živio je u jednostavnoj kući u kojoj je boravio s jednim sluškinjom. Po cijele dane bio je zatvoren u kući i u jednom danu znao je pisati po pet stotina rečenica. Rijetko kada je napuštao kuću, odbijao je mnoge društvene pozive samo kako bi se uspješno posvetio svome radu. Izlazak mu je bio jedino kada je išao održavati svoja predavanja. Za njega imati, a ne željeti i uživati, a ne imati potrebu za uživanjem su bile smjernice po kojima je dolazila njegova sloboda i neovisnost. On za života nikada nije prodao niti jedno djelo i nikada nije naplatio svoj savjet jer je time smatrao kako će filozofija izgubiti na važnosti ukoliko bude bila podložna novcu. Za razliku od njegovih prethodnika Zenona i Kleanta koji su znali uzeti pokroviteljski novac od nekih moćnika Krizip je strogo odbijao njihovu novčanu pomoć te je i na taj način želio dokazati kako je on dostatan sam sebi. Smatrao je da ukoliko uzme tuđi novac da će morati biti podložan njihovoj volji te udovoljavati prohtjevima svojih pokrovitelja i možda kompromitirati na taj način svoj rad. Osim što je bio poznat po svojim filozofskim radovima bio je također poznat i kao obiteljski čovjek. Svoja dva nećaka Aristokreona i Filokrata uzeo je pod svoje. Doveo ih je u Atenu te je preuzeo brigu o njihovom obrazovanju. Kao što smo već ranije spominjali kao trkač razvio je natjecateljski duh koji je prenio u svoju filozofiju. Tako je on govorio da je taj natjecateljski duh važan jer kako vas on tjera na pobjedu u sportu isto tako je važan, ako želite biti uspješni kao filozof te izaći kao pobjednik u odnosu na ostale filozofe. Najveći kompliment koji je Krizip primio za svoja životna djela bilo je od ljutog protivnika Karneda koji je rekao da nije bilo Krizipa ne bi bilo ni stoicizma te da je Krizipovo postojanje ispunilo njegovu životnu svrhu. Odnosno kako mu je rivalstvo među njima dvojicom davalo snagu za djelovanje. O načinu na koji je Krizip napustio ovaj svijet postoje dvije teorije. Jedna kaže kako je nakon jednog predavanja odlučio se opustiti sa svojim učenicima te je s njima popio nekoliko čaša vina. Nakon kojih je došao kući i pet dana poslije preminuo. Druga priča govori kako je jednoga dana u svome vrtu ugledao magarca kako jede njegove smokve. Taj prizor ga je toliko zabavljao da se Krizip pošteno nasmijao. Zatim je dao malo vina magarcu neka pije. Kada je magarac popio vino, magarac je svojim njakanjem zatražio još na što se Krizip još više počeo smijati. I legenda kaže da je umro od smijeha na taj prizor. Kako bi se srušio stereotip da su stoici ti koji nemaju nikakav užitek prema životu i da su ravnodušni prema svemu, ova druga priča je puno bolja za ispričati o smrti velikog stoičkog filozofa. (Holidai i Hanselman, 2020.)

3.3.1. Stoički nauk Krizipa

Sustavnu podjelu stoicizma koju je ustanovio Zenon odnosno podjelu na logiku, etiku i fiziku najbolje je razradio Krizip. Svoj najveći doprinos Krizip je dao u razradi logike jer se posebno isticao u svojim sposobnostima za služenje logikom. Zenon za utiske u logici govorio da su oni tragovi u duši, a Kleant to shvatio kao doslovno tumačenje, Krizip je ipak govorio kako je riječ o metaforičkom tumačenju. Metafora je glasila kako je duša poput voska u koju pečatnjaci ostavljaju svoj trag kada se pečati pismo. Ta metafora preuzeta je iz Platonovog djela *Teeteta*, u kojoj je on prvi spomenuo kako je duša slična vosku. Krizip je takvu tvrdnju odbacivao jer je smatrao da bi svaki novi utisak koji ima nekakav učinak na našu dušu izbrisao onaj prethodni te da nam ništa ne bi ostalo u sjećanju. On je pokušao uhvatiti srž riječi utisak te objašnjava da dolazi od riječi *phos* („svjetlo“) tvrdeći da ona (*phantasia*) dovoljno govori sama za sebe te predmet koji objašnjava. Tako prema Krizipu je *phantasia* ne mora biti vizualna niti ju moramo moći opipati već je to sve produkt našeg uma, a ne nešto što možemo razumjeti samo pomoću osjetila. Zbog toga njegova glavna tvrdnja je da utisci zapravo rade preinake unutar nas samih, a nisu tragovi kako su njegovi prethodnici tvrdili. Duša za stoike osim što je bila sposobna prikupljati utiske i oblikovati ih također je mogla izazvati osjećaj koji je dosta sličan utisku, oni su ga nazivali *phantastikon* i taj osjećaj je izazivao u ljudi stanje sličan snovima ili ludilu. Krizip je taj osjećaj priviđanja bez potpore u stvarnom svijetu pokušao prikazati na primjeru Oresta iz Euripidovog djela Elektra. Krizip je kroz taj primjer pokušao objasniti kako neistinite osjećaje trebamo ograničiti na pričinjavanje koje nam se događa kroz naša osjetila. Oko pojmova spoznajni utisak, istiniti i neistiniti utisak Krizip je vodio žesto bitke s akademičarima. Akademičari su tvrdili da se neistiniti i iluzorni utisak lako mogu zamijeniti našim utiscima koje stječemo kroz iskustvo. Dok je Krizip tvrdio da je spoznajnosni utisak kada mi damo naš pristanak samoj spoznaji, a sam utisak je pasivan i mi ga aktiviramo tek kada mu damo naš pristanak i priznamo ga da potvrdu o nekom utisku. Na taj način pokrećemo našu dušu i dodjeljujemo nekom utisku njegovu istinitost ili neistinitost. U svom izvrsnom poznavanju logike, Krizip je imao velik utjecaj na proširenje teorijskog područja dijalektike koje je podijelio u dvije domene: označitelja i označenog. Označitelj se odnosi na zvuk koji ima značenje, dijalektički gledano nekom predmetu pridajemo određeni zvuk koji daje njemu značaj. A dio za označenoga odnosi se na logiku kakvu poznajemo u današnje vrijeme. (Gourinat, 2014.)

Definiranje pojmova u logici za Aristotela bilo je „Iznošenje specifičnog svojstva“. Krizip je tvrdio kako trebamo razlikovati definiciju i jezgroviti opis nekoga pojma. Taj jezgroviti opis on je nazivao *orison*. Krizip, a pogotovo Diogen iz Seleukije koji je bio njegov nasljednik posebno zanimanje pokazali su za različite oblike riječi i njihovo korištenje u složenim rečenicama. Stoici su u logičkom dijelu znali iskazati razliku između potpunog i nepotpunog „iskaziva“ (*lekta*). Ono što je nepotpuno iskazivo odnosilo se na pojmove koji su zahtijevali dodatna objašnjenja. Opreka tome bili bi pojmovi potpunog iskazivanja odnosno oni koje ne treba dodatno objašnjavati. Nepotpuna iskaziva odnosila su se na predikate. Propozicija je jedina u logici koja može biti istinita ili neistinita. Krizip za svaku propoziciju tvrdi da može biti ili istinita ili neistinita po današnjem logičnom shvaćanju ta izjava odnosila bi se na pojam koji obuhvaća dvije vrijednosti (*bivalentan*). Krizip kaže kako se propozicija odnosi na cjeloviti iskaz odnosno kako ona nije nužno potpuno izražena. Što znači da se može iskazati na nekoliko načina odnosno ne može se objasniti na samo jedan način. Krizip, a nakon njega i njegovi nasljednici išli su u dublju analizu propozicije. Tako oni propoziciju dijele na: jednostavne i složene. U jednostavni propozicijama nalaze se samo jedan padež i jedan predikat, a složene u sebi sadržavaju dvije ili više jednostavnih propozicija. Dubljom razradom ustanovio je da se jednostavne dijele na niječne i potvrđne. Niječne se dalje dijele na kategoričku i neodređenu propoziciju. Dok je složene propozicije podijelio na: konjunktivnu (ona je istinita onda kada su sve propozicije od koji je sačinjena istinite), disjunktivnu (ona je sastavljena od propozicija koje mogu biti istinite ili neistinite) i kondicionalna (ona u sebi sadržava „ako onda“). Ova podjela koju ovdje vidimo u potpunosti odgovara današnjim modernim pojmovima logike. Krizip također u odnosu na druge logičare uvodi kriteriji prema kojemu antecedenta i negacija konsekventa moraju biti jedno nasuprot drugoga. U teorijama logičke implikacije koji su započeli Aristotel, Filon i Diodor, Krizip će zauzeti stav koji je najbliži Filonu. Filon u svojim tvrdnjama iskazuje da se nešto izrečeno može predvidjeti na način da to izrečeno neće spriječiti nikakva izvanjska prepreka. U tom istom tonu razmišljanja nastavio je i sam Krizip koji je izrekao sličnu misao, a to je da istinito samo ono što ne može biti spriječeno nikakvim izvanjskim djelovanjem te da će se istinitost radnja ostvariti. Krizip je definicije prikazivao podosta kompliciranije od svojih prethodnika jer je on želio u potpunosti odvojiti moguć događaj od stvarnoga. Zadnji pojam koji spada u područje dijalektike, a na koje je i Krizip imao utjecaj odnosio se na silogizme. Silogizmi su osobita vrsta zaključaka. Silogizmi se dijele u dvije vrste: „nedokazivi“ i oni koji se mogu svrstati u nedokazive putem analitičkih procesa. Krizip tvrdi kako

postoji pet vrsta nedokazivih argumenata tu podjelu temeljio je na elementarnim složenim propozicijama odnosno konjunktiji, disjunktiji i implikaciji. Složeni silogizmi su oni koji se sastoje od jednostavnih zaključaka, no njih moramo dokazivati kako bi ustanovili njihovu valjanost. Kao što možemo vidjeti Krizip je zaista dao veliki doprinos u razvoju stoičke logike zbog svoje iznimne nadarenosti za to područje, ali ništa manje nije zaostajao ni na područjima etike i fizike. On je prvi na području etike, a zatim su tim putem nastavili i njegovi sljedbenici, podijelio etiku na ove dijelove: prvi dio posvećen porivu, drugi dobru i zlu, treći strastima, vrlini i svrhama, četvrti postupcima i onome što valja savjetovati ili spriječiti te posljednji peti vrhunskom dobru. U svom djelu Krizip piše o ljudskom porivu. Spominje ga kao razum koji pokreće čovjeka na djelovanje. Kada se postavlja pitanje o najvećoj etičkoj dogmi za stoičke, a to je život u skladu s prirodom. Tu Krizip malo postavlja drugačije stvari odnosno on govori da treba živjeti život u skladu s iskustvom o prirodnim zbivanjima. Takvim pristupom Krizip pokušava reći da više nije riječ samo o prirodi već i o cjelini događaja svijeta, a s tom cjelinom treba skladno živjeti. Odatle dolazi njegova definicija svrhe, a to je život prema iskustvu prirodnih zbivanja. Na taj način djeluje kao da je svojom definicijom pokušao pomiriti viđenja Zenona i Kleanta koja je ljudska svrha odnosno da ljudi trebaju uskladiti svoju prirodu prema Univerzalnoj prirodi. U dijelovima gdje su stoici raspravljali o strastima Krizip ih je usporedio s ushitom trkača. Tu usporedbu sigurno je izabrao jer je i sam poznao taj ushit u mladalačkim danima. Za njega se strasti ne određuju samo kao prosudba ili pristanak nego kao neobuzdani pristanak. Time on želi reći kako strasti mogu ostati unutar nas čak i nakon što prosudba koja je pobudila strast u nama nestane. (Gourinat, 2014.)

Za kraj valja još spomenuti i neka Krizipova razmišljanja o stoičkoj fizici. Za Krizipa teologija nije zaseban dio i nije zasebna znanost već se na nju treba gledati kao na posljednji dio fizike. I da u teologiji ne postoji ništa meta-fizičko. U specifičnoj podjeli gdje su stoici raspravljali o duši Krizip dušu karakterizira kao pokretačku snagu, te dokle god se ona nalazi u nama i mi postojimo na ovome svijetu. Svoj najveći doprinos u fizici Krizip je dao u specifičnoj podjeli u dijelu o ljudskoj sudbini. Već smo prije spominjali kako je za neke filozofe ljudska sudbina bila unaprijed određena i da je ona van naše kontrole. Krizip je pokušao malo izmijeniti taj stav on je pokušao napraviti suradnju između sudbine i ljudskog djelovanja na svoju sudbinu. On i Zenon tu imaju jednak pogled na stvar. Njih dvojica odbacuju materijalne uzroke kao pokretača duše kojima je važnost pridavao Aristotel, oni se više s Aristotelom slažu oko toga da je važan samo onaj uzrok koji je sposoban imati pravu pokretački utjecaj na čovjeka. Za Krizipa svaki uzrok ne mora

proizvesti nekakvu reakciju. Krizip je podijelio uzroke na ova četiri: prvi prokatarktički onaj koji nečemu prethodi, drugi sinektički ili onaj koji održava uzrok, treći pomoćni uzrok i četvrti odnosno suuzrok. Za njega početni uzrok ne mora nužno sam po sebi proizvesti nikakav učinak, samo njegovo postojanje ne mora dati jamstvo da će se uzrok dogoditi. S druge strane on je održavalački uzrok nazivao i potpunim jer je on sam po sebi mogao proizvesti reakciju uzroka. Kako su mnogi filozofi tvrdili pa tako i neki stoici kako je sudbina van naše kontrole i da se treba prepustiti volji Univerzalne prirode ta teza uzrokovala je prikazom čovjeka kao „ljenčine“ odnosno neko tko se ne treba truditi oko upravljanja svojim životom. Jer ako si bolestan i tvoja je sudbina odredila tvoju smrt uzalud ti je zvati liječnika isto tako, ako sudbina odluči da ćeš ozdraviti ne treba zvati liječnika jer je sudbina unaprijed odredila tvoje ozdravljenje. Krizip ipak smatra da ta tvrdnja o čovjeku je besmislena jer ukoliko smo bolesni mi sami se trebamo pobrinuti za naše ozdravljenje te zvati liječnika koji će nam u tome pomoći. On na taj način želi vratiti donekle moć u ljudske ruke te da smo mi ipak sposobni makar malo promijeniti svoju sudbinu na bolje ili gore ovisi o nama. Za njega su poriv i pristanak u našoj moći također. Jer ako se mi prepustimo nekakvom tumačenju i na osnovu toga tumačenja odlučimo djelovati onda i to isto spada u našu moć. Tu počiva dvoznačnost Krizipove teorije s jedne strane on govori kako je čovjek slobodan oblikovati svoju sudbinu i da ona ipak pripada njemu, ali da on mora djelovati u skladu s vlastitom prirodom. Na taj je način on pokušao sačuvati ljudsku odgovornost i slobodnu volju. Taj njegov stav donekle se podudara s Pitagorejcima. Odnosno nije sve u „Božjim“ rukama već smo sami odgovorni za zlo koje nam se događa i da se ne trebamo slijepo prepustiti sudbini već djelovati i mijenjati sudbinu koliko možemo. S druge strane stvari poput bolesti koje nam se događaju nisu u našoj moći, ali opet nisu ni nužno zlo koje se izbjeći ne može. Unatoč tome što je bio plodan stvaratelj za svoga života i napisao preko sedamsto djela i spisa, osim nekih naslova i dijelova zapisa nije ostalo ništa više iza njega. Ali samo po tim dijelovima možemo svjedočiti kako se radilo o velikom misliocu i čovjeku koji je imao veliki utjecaj ne samo na stoičku filozofiju već i na filozofiju općenito. (Gourinat, 2014.)

4. RIMSKI STOICIZAM

Nakon grčkog razdoblja stoicizam seli u Rim. Grci su općenito imali veliki utjecaj na širenje i oblikovanje rimske kulture pa su tako „zaludili“ Rimljane i svojom filozofijom. Ovo razdoblje stoicizma naziva se stara stoa. Stara stoa smatra se najplodnijim razdobljem. Iz ovog razdoblja iznikli su veliki stoički mislioci poput Junija Rustika, Seneke i naravno dva najveća predstavnika rob filozof Epiktet i car Marko Aurelije. U ovim poglavljima posvetit ćemo se radu Seneke, a najviše ćemo se posvetiti radovima Epikteta i Marka Aurelija.

4.1. Biografija Seneke

Rodio se u Kordubi odnosno u današnjem španjolskom gradu Cordobi u četvrtoj godini pr. Kr., a umro je u Rimu šezdeset pete godine. (Seneka, Lucije Anej. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. pristupljeno 16.kolovoza 2022. na: <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=55383>.) Za razliku od njegovih prethodnika koji su učili i poučavali stoicizam, Seneka se nije vodio istim načelima kako je slava nakon smrti bezvrijedna i nepotrebna. On je žudio za slavom, naporno je radio kako bi ju stekao sve do svojih posljednjih dana. Ono što ga je guralo prema naprijed da postane bolja osoba i da stekne slavu bilo je njegovo suparništvo s Ciceronom. Baš kao i mnogi stoici prije njega potječe iz bogate obitelji. Njegov otac u povijesti je poznatiji kao Seneka stariji. Njegova stoička izobrazba počinje od rane dobi. Njegov otac želio mu je omogućiti najbolju moguću izobrazbu kako bi mogao što bolje djelovati kasnije unutar rimskog društva. Posao naobrazbe Seneke mlađeg pripao je rimskom stoiku Atalu. Odabran je zato što je bio vrstan govornik. Seneka je bio izvrstan učenik koji je volio učiti i sudjelovati aktivno u procesu učenja. Atal je upravo volio takve učenike on je bio učitelj koji nije volio da mu učenici sjede na predavanjima i samo zapisuju njegove riječi, već da aktivno sudjeluju u raspravama. Od početka je učitelj svome učeniku usađivao stoičke vrijednosti. Govoreći mu kako je za sretan život potrebno malo. A najveća lekcija koju mu je prenio učitelj bila je da je praksa u životu važnija od teorije. Cjelokupna njegova izobrazba bila je priprema za kasniji aktivni politički život. Osim filozofije proučavao je pravo, retoriku i kako steći kritičko mišljenje. U to doba u Rimu pravom su se mogli baviti mladići tek od sedamnaest godina i nitko nije sumnjao u Senekinu spremnost za bavljenje pravom, međutim dogodile su se druge okolnosti koje su ga odvratile od pravničke karijere. Imao je zdravstvenih problema, najvjerojatnije je obolio od tuberkuloze i to ga je natjeralo da se povuče u Egipat na duži odmor kako bi se oporavio. Oko

deset godina proveo je u Aleksandriji. U trideset petoj godini vraća se u Rim gdje počinje služiti kao kvestor (sudac koji je odlučivao u zločinima za smrtnu presudu, kasnije uloga kvestora prenamijenjena u poreznog i blagajničkog izvršitelja). U doba vladavine rimskih careva Tibera i kasnije Kaligule, Seneka se držao po strani i nije se previše isticao. Navodno je za dlaku izbjegao smrtnu kaznu, zahvaljujući svome zdravstvenom stanju. Iako ga je u jednom trenutku sudbina pomazila, ipak nije uspio u potpunosti uzmaknuti zlu. Ubrzo nakon pomilovanja preminuo mu je otac. Nakon toga se oženio i dobio sina, no dijete nije dugo ostalo na životu i umire. Nadugo nakon sahrane djeteta Kaligulin nasljednik Klaudije tjera ga u progonstvo iz Rima na otok Korziku. Puno je patio u progonstvu, ali ipak je nastavio s pisanjem knjiga. A najviša tema koja ga je okupirala bila je njegova smrtnost. No sreća će se opet okrenuti i Seneka će se vratiti natrag u Rim i to ni više ni manje nego kao učitelj budućem rimskom caru Neronu. Kako bi ga učio o retorici, politici i filozofiji te ga na taj način što bolje pripremio za buduće zvanje koje će biti pred njim. Neron se i nije baš iskazivao kao učenik. Učenje ga baš i nije pretjerano zanimalo, barem ne ono čemu ga je Seneka poučavao. Neron je želio biti glazbenik i glumac, nije ga pretjerano zanimala carska uloga. Kada je Klaudije umro njegovo mjesto je zauzeo Neron i postao je carem u dobi od šesnaest godina. Iako se Seneka trudio oko obrazovanja mladoga cara i kasnije kada ga je savjetovao na carskom položaju jednostavno nije išlo. Razlike među njima dvojicom bile su prevelike, iako neki izvori tvrde da je u vrijeme Senekinog savjetovanja carstvo bilo izrazito stabilno, nije dugo trajala ta stabilnost. Neron je postajao sve nepovjerljivi i obuzimala ga je paranoja. Počeo je ubijati ljude oko sebe i bliske sebi. Ubio je čak i svoju majku. Iako je Seneka govorio kako je nemoguće ubiti sve buduće nasljednike i kako carstvo neće vječno biti njegovo on je ipak ustrajao u svojoj namjeri. No unatoč filozofskim neslaganjima Seneka je nastavio raditi za Nerona. U to vrijeme postajao je izrazito bogat, čak se smatra kako je bio najbogatiji stoik koji je ikada živio. Šezdeset i druge godine Seneka se pokušao povući iz svoje službe. Obznanio je Neronu kako bi bilo najbolje da se rastanu jer zdravlje filozofa više nije najbolje. Kada se povukao iz službe, vratio se pisanju. Seneka se u svojim kasnijim pisanjima osvrnuo na svoje pogreške prilikom služenja Neronu i rekao kako treba samo služiti ukoliko možete biti od koristi svojim sunarodnjacima. Na žalost unatoč tomu što je većinu vremena svoga života proveo pišući, većina njegovih spisa nije preživjela. Tri godine nakon povlačenja iz službe nekolicina ljudi među kojima su i bila dvojica senatora (stoici) kovali su urotu protiv cara. Njihov plan bio je svrgnuti cara i dovesti Seneku na njegovo mjesto. Nakon što je urota propala, iako nije bio direktno uključen, Seneka je odlučio preuzeti krivicu na sebe

kako bi spasio ostale sudionike. Neron je zahtijevao od svoga učitelja da počini samoubojstvo. Nakon što je utješio svoje bližnje dragovoljno se prepustio svojoj kazni prerezavši si vene. (Holiday i Hanselman, 2020.)

4.1.1. Filozofski nauk Seneka kroz njegova djela

Prva svoja djela Seneka počinje pisati u vrijeme jednog od svojih nekoliko progonstava. Prvo svoje djelo posvetio je svojoj majci, na neki način bio je to pokušaj utjehe. Iako je bio vrstan filozof nije pisao sam knjige filozofske tematike, već je napisao i nekolicinu drama. Oko pedeset druge godine napisao je svoje prvo djelo koje je imalo veću važnost u odnosu na prethodne. Djelo je nazvao *O srdžbi*. Nakon što je stupio na scenu svojim prvim djelom, Seneka nakon njega objavljuje još mnoga druga: *O kratkoći života*, *O dokolici*, *O blagosti*, *O blaženom životu*, *O dobročinstvima* *O milosti*, a svakako najviše treba izdvojiti *Prirodno-znanstvena pitanja* i *Čudoredna pisma Luciliju*. Uglavnom se kroz svoja djela bavio moralnom i političkom filozofijom. On je kao i njegovi prethodnici prihvatio podjelu filozofije na logiku, etiku i fiziku, ali u svojim djelima najviše se posvetio etici. U svojim djelima podosta je zanemario logiku i retoriku, a fiziku je ipak donekle koristio jer je napisao djelo *Prirodno-znanstvena pitanja*. No ondje prirodu ograničava tako što smatra kako čovjek mora shvatiti prirodu te kroz razum dići se iznad nje kako bi se približio božanstvu. Njegova originalnost počiva u tome što prihvaća i stajališta drugih filozofa i filozofskih škola te ih pokušava uklopiti u stoicizam pa tako ubacuje Platona, Aristotela, i Epikura. Senekina originalnost najviše se očituje u trima konceptima kojima je Seneka napravio posvetu kroz svoja djela, a to su postojanost, blagost i dobročinstvo. Prijašnji stoici postojanost nisu priznavali kao vrlinu dok je za Seneku postojanost spadala u vrlinu kao jedan od njezinih dijelova. Taj način promišljanja promijenio je razvoj stoicizma u renesansi. Postojanost se odnosila na otpornost čovjeka prema strastima i vanjsko zlo nije imalo utjecaja nad njim. Blagost je vrlina koja se ističe u odnosu na sve ostale. No blagost nikako nije bila stoička tema, njoj je Seneka vjerojatno posvetio pozornost jer je služio caru Neronu, a tu blagost želio je usaditi u njega. Za stoike koji su prethodili Seneki dobročinstvo je igralo važnu ulogu, Krizip je neka svoja djela posvetio upravo ovoj temi, ali ni približno nije bilo važno kao za Seneku. On tvrdi da je dobročinstvo temelj međuljudskih odnosa. (Gourinat, 2014.).

Seneka je prije svega mudrac koji je želio poučavati ljude i prenositi im svoje znanje na temelju svoga bogatog iskustva. On im želi pokazati put kojim mogu nadvladati strasti i posvetiti se vrlinama koje ih mogu dovesti do ispunjenog života. Za njega je stoička etika prvenstveno bila za svaku osobu drugačija, ali unatoč tome on je shvaćao kako je čovjek društveno biće koje mu je za normalno funkcioniranje potrebna zajednica, obitelj i da zbog toga on nije dostatan sam sebi. Svoje djelo *O milosti* Seneka je posvetio svome učeniku i mladom caru Neronu i već na početku djela govori kako je čovjek društveno biće koje treba raditi za opće dobro svih ljudi. Piše kako je vladar životni dah koji štiti svoje građane koji bi bez njega bili bespomoćni i laka meta drugim ljudima. Na primjeru želi pokazati kako jedinstvo milosrdnog vladara i države donosi napredak društva, kazuje kako je država tijelo, a vladar duša te kada je on milosrdan prema sebi kada je milosrdan prema svojim državljanima. On pokušava pokazati svome učeniku kako njegova sigurnost ovisi o tome jesu li i njegovi građani sigurni, jer ukoliko njegovi građani su nezadovoljni i njegova sigurnost je narušena. Želeći naglasiti mladom caru kako on pripada državi, a ne obratno. Cijelo djelo napisano je u nadi da Neron neće zastraniti te će biti dobar i milostiv car koji služi za dobrobit svoga naroda. Djelo završava citatom u kojem piše kako vladar treba biti smiren i milostiv te ne treba nagliti u prolijevanju krvi jer kako nije u mogućnosti nekome podariti život tako se ne bi trebao usuditi niti ga uzimati. (Zovkić, 2010.)

Djelo *O koristi (De beneficiis)* piše u nekoliko navrata. Započeo je pisati u dobi od pedeset i četiri godine, a nastavio ga je pisati pred smrt u šezdesetpetoj godini. Djelo se sastoji od sedam knjiga. U vrijeme nastanka knjige u Rimu su dobrotvornost i zahvalnost pozitivne vrline. U prvoj knjizi predlaže redoslijed kojim bi ljudi trebali dobrotvorno davati. Prvo treba dati ono što je nužno, iza toga ono što je korisno i na zadnje mjesto dolazi ono što je ugodno. Kao po onoj teoriji nemoj činiti drugima ono što ne želiš da tebi drugi čine tako Seneka kazuje kako dobročinstvo treba raditi jednako kao i što želimo da drugi rade dobro nama. Kaže da dobročinstvo treba raditi bez oklijevanja, rado i uvijek biti spreman za djelo. Za njega osobe s pravom vrlinom ne žude dobitkom niti ih treba odvratiti opasnost od gubitka. Seneka u djelu vodi i „bitku“ protiv epikurejaca koji tvrde kako je vrlina sluškinja užitku. Za njega nema životne sreće ukoliko čovjek ne posjeduje vrline. Napominje kako ljudi ne bi smjeli biti vođeni vlastitim interesom prilikom čina dobročinstva jer kada bismo samo gledali kako što bolje izvući osobnu koristi iz dobrog djela onda tu dobročinstvo prestaje. U svom djelu osvrće se i na Boga, ali njega izjednačava s prirodom. Seneka govorio i o negativnim stranama dobročinstva jer kada čovjek pomaže drugome može sebe

dovesti u opasnost. Govori kako čovjek koji pokušava pomoći čovjeku okruženim naoružanim razbojnicima izlaže svoj život opasnosti. No ipak naglašava da je dobro činiti dobro i da ukoliko nismo uskočili u pomoć naša savjest postaje nemirna. On smatra kako trebamo pomagati čak i onima koji nam nakon pomoći neće iskazati nikakvu zahvalnost jer mi ne radimo zbog pohvala već osjećaja koje nam ono pruža nakon dobrog djela. Za vrijeme njegova života ropstvo je bilo normalna i rasprostranjena stvar. Filozof se pita u svome djelu rade li robovi dobročinstva svojim gospodarima jer ipak ovise o gospodaru u potpunosti. Za njega oni koji tvrde da je nemoguće da rob napravi dobročinstvo prema svome gospodaru ne poznaju ljudsko pravo jer za Seneku računa se nakana onoga što čini dobro djelo. Za njega je vrlina dostupna svima bilo da su rođeni slobodni, robovi, kraljevi...Malo ćemo se vratiti na njegovu misao kako trebamo postupati u skladu kako želimo da drugi postupaju prema nama. On smatra kako mi trebamo biti vični prepoznavanju situacije kada trebamo biti od pomoći našim bližnjima bez da oni sami moraju zatražiti našu pomoć. On smatra kako je takvo dobročinstvo upečatljivije za onoga tko ga je primio jer nije morao moliti za pomoć. Nakon što je ustvrdio kako i robovi mogu činiti dobročinstva svojim gospodarima donosi zaključak kako ne trebamo prepustiti ponosu da nas nadvlada već treba tražiti pomoć i onih koji su statusno niže od nas jer nam svakako i oni mogu biti od koristi. (Zovkić, 2010.).

Djelo *O srdžbi (De ira)* sastoji se od tri dijela. Sadržaj prvoga je o vanjskim vidovima, škodljivosti i o različitim oblicima srdžbe. U drugom dijelu dotakao se izvoru, naravi i lijeku kako se zaštititi od srdžbe. Dok u trećem dijelu govori kako se osloboditi vlastite srdžbe i kako se zaštititi srdžbe drugih ljudi. U drugom dijelu govori kako ništa nije teško ukoliko nas naš razum navodi na strpljivost. U djelu međuljudske odnose uspoređuje kao odnos udova na tijelu. Kaže kako ne smijemo štetiti jedni drugima jer smo svi u zajedničkom suživotu u gradu u kojemu živimo. Nadalje se pita što bi se dogodilo kada bi ruke npr. htjele naškoditi nogama? Odgovara da je tijelu u interesu da živi skladno, tako bi i ljudima trebalo biti u interesu skladan zajednički život. Zato što smo rođeni kao pojedinci koji trebaju živjeti skupa, a društvo ne može opstati bez uzajamne ljubavi i pažnje koju trebamo pružati jedni drugima. U trećoj knjizi Seneka govori kako prepuštanje srdžbi donosi samo negativne stvari. Prepustimo li se srdžbi mi mijenjamo svoju narav i srdžba nas vodi prema mržnji i onda tu mržnju usmjeravamo prema ljudima kojima onda činimo loše u životu, a trebali bismo im činiti dobro. Seneka nam želi ukazati kako je život kratak da bismo se prepustili srdžbi i da vrijeme koje imamo bolje iskoristimo jer nikad ne znamo kada će nam smrt pokucati na vrata. U knjizi također daje savjete robovlasnicima da ne donose odluke u

bijesu kada su u pitanju pogreške njihovih robova. Smatra kako vladar neće pokazati slabost i izgubiti autoritet ukoliko odgodi bijes i pri tome odgodi i kaznu. U daljnjim savjetima kako se riješiti srdžbe našao se i ovaj. Smatra kako bismo se lakše riješili srdžbe kada bismo se stavili u kožu onoga tko je kod nas izazvao takvo stanje. Za njega je ključ u svladavanju srdžbe uzajamno poštovanje jer ukoliko smo bijesni na nekoga, shvatit ćemo u nekom trenutku da smo možda u jednom dijelu našega života i sami učinili nešto slično nekoj drugoj osobi. Ističe ljubaznost jer smatra da ljubaznošću možemo popraviti stvari jer smo mi ljudi u suštini zli i živimo među zlim ljudima. Smatra kako bismo svaki dan trebali preispitivati svoju savjest kako bi uspjeli moralno napredovati. Kada bismo se svi vodili Senekinim savjetima kako svladati i kontrolirati našu srdžbu svijet bi bio ugodnije i ljepše mjesto za živjeti. (Zovkić, 2010.)

4.2. Epiktetov put od roba do filozofa

Rođen u nekadašnjem gradu Hierapolisu pedeset i pete godine (današnje selo Pamukkale u provinciji Anatoliji u Turskoj). (Pamukkale. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. 21. kolovoza 2022. pristupljeno na: <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=46365>), Epiktet nije poznao drugačiji život već život roba. Njegovo ime doslovno prevedeno s grčkog jezika znači „nabavljeni“. Majka mu je bila robinja što je po tadašnjim brutalnim rimskim zakonima vezalo se i na sina te je po tom zakonu i on automatski bio smatran robom. Tadašnji zakon nije omogućavao robovlasnicima osloboditi svog podanika prije njegova tridesetog rođendana. Epikteta je kupio čovjek koji je ni više ni manje i sam bio rob prije no je postao slobodan čovjek. Epitketov gospodar bio je okrutan i zao čovjek, koji nije bio poznat po svojoj milosti prema svome vlasništvu. Jednom prilikom za kaznu slomio je Epiktetu nogu samo kako bi mu pokazao gdje je njegovo mjesto i da mora biti pokoran svome gazdi. Posljedice su ostale te je zbog toga čini Epiktet ostao hrom. Iako je poznao Seneku preko svoga gospodara koji je zajedno sa Senekom služio caru Neronu. Epiktet je na svoje filozofsko putovanje krenuo preko drugog filozofa. Ne zna se točno kada je Epiktet prvi puta posjetio filozofsko predavanje ni kako je dobio dozvolu za takvo nešto. No on je u svojim dvadesetim godinama počeo pohađati predavanja stoičkog filozofa Muzonija Rufa. Muzonije Ruf bio je strog učitelj, ali je usadio Epiktetu ozbiljan pristup prema filozofiji odnosno poučio ga je da filozofiji ne treba pristupati olako. Njih dvojica su se dobro slagali jer su i jedan i drugi iskusili velike nedaće u svojim životima. Kako je Epitket imao okove i bio rob tako je i Muzonije Ruf bio obilježen jer

ne nekoliko puta protjerivan u izgon. Navršivši tridesetu godinu Epiktet je dobio svoju slobodu i postao je slobodan čovjek, gospodarom svoga života. (Holidai i Hanselman, 2020.)

No kao i svi slobodni ljudi i njega su u tom trenutku zadesila ista životna pitanja, čime se baviti u životu? Što učiniti sa svojom slobodom? Kako živjeti život? Za njega taj izbor nije bio težak, on je znao da je njegov život filozofija. No za razliku od mnogih drugih rimskih stoičkih filozofa koji su radili kao senatori ili generali, Epiktet je više vodio život kao Zenon. Ubrzo se pročulo za Epikteta i svi su željeli prisustvovati njegovim predavanjima. No uskoro dolazi prva nevolja za njega kao slobodnog čovjeka. Tadašnji car Domicijan odlučio se obračunati s filozofima tako što je zabranio filozofiju na rimskom tlu. Epiktet biva primoranim otići u progonstvo, a za svoj novi dom odabire baš prikladno Grčku u grad Nikopol. Ovim činom pokazao je da se želi odmaknuti od stoicizma koji se do tada nalazio na dvorovima rimskih careva te ga vratiti korijenima. Stoicizam je ponovo trebao biti onakav kakvim ga je zamislio Zenon. Želio je vratiti mudrost u filozofiju i odmaknuti je od bogatstva i raskoši. Unatoč tome što je Rim bio okrutan prema filozofima to nije spriječilo njegove građane da iz cijeloga carstva pohitaju kako bi slušali predavanja čovjeka koji je nadvladao sve nedaće koje je život namijenio za njega. Čak su i najutjecajniji ljudi dolazili slušati njegova predavanja. I sam car Hadrijan imao je čast upoznati velikoga Epikteta. No Epiktet će imati veći utjecaj na jednog drugog čovjeka koji će u jednom trenutku vladati Carstvom. Njegova predavanja posjećivale su čak i žene. Epiktet nije imao svojih potomaka, ali je pokazao veliko srce tako što je usvojio siročće koje je odgajao kao svoje dijete. Epiktet je preminuo oko sto trideset i pete godine. Iza sebe na žalost nije ostavio niti jedan zapis baš kao i Sokrat. Ipak danas uživa svjetsku slavu jer ipak nešto je ostalo iza njega, a to su zapisi njegovih predavanja koje je zapisivao i objavio njegov učenik Arijan i na taj način ipak su se drugi filozofi koji dolaze iza njega mogli upoznati s njegovim mislima i crpiti izvor za pisanje svojih misli. (Holidai i Hanselman, 2020.)

4.2.1. Epiktetov stoički nauk

Iako se vodio jednakim mislima kao Sokrat i njegov učitelj Muzonije i nije zapisao niti jednu svoju misao. Iza Epikteta nam je ipak ostalo jedno djelo koje je zapisao njegov učenik Arijan i nazvao ga *Priručnik*. Prvo prikupljanje zapisa i njihovo organiziranje u smislene dijelove napravili su izdavači u šesnaestom stoljeću. A današnji izgled djelo je konačno poprimilo u

dvadesetom stoljeću. Poglavlja su organizirana na način da se u prvom poglavlju raspravlja o stvarima koje su u našoj moći, a to su prosudba, poriv, želja i zazor. U sljedećim poglavljima raspravlja se o želji i zazoru, slijede neka poglavlja u kojima su na prvom mjestu rasprava o porivu i prikladnim radnjama. Prosudba i pristanak spomenuti su usput, ali im se ne pridaje veća važnost od toga. Završno poglavlje uglavnom je obilježeno nekim citatima. Unatoč tome što je pripadao kasnoj stoi odnosno rimskome stoicizmu Epiktet je ipak više se vodio ortodoksnim odnosno starim stoičkim naučavanjem koje su utemeljili Zenon i Krizip. No nije baš u potpunosti se prepustio njihovom vođenju već je unio i određene promijene i tako je ostavio i dio svoga pečata, ali na sličan način i kao utemeljitelji stoicizma. (Gregorić, 2006.)

Idemo se prvo vratiti počecima i Sokratu jer Sokrat je bio taj koji je rekao da je filozofija potraga za znanjem, ali ne bilo kakvim znanjem, već onim znanjem koje upravlja našim životima. Za Sokrata takva vrsta znanja bila je umijeće. Možemo slobodno reći za stoike da su oni bili baštinici Sokratovi i kao takvi ozbiljno su uzimali značenje riječi filozofija. Za njih filozof nije bila osoba koja je dobro poznavala teoretski dio filozofije, već ona osoba koja je te dogme i živjela. On u svome priručniku dijeli filozofiju na tri područja (*topoi*). Ovu podjelu koju Epiktet radi možemo na neki način shvatiti kao upute kako se uvježbati u napredovanju prema dobrim vrlinama kako bismo ostvarili sreću u životu. Za Epikteta želja i zazor odnosili su se na naše utiske o nekom predmetu ili nekoj situaciji koju smo mi protumačili kao dobru ili lošu. Kako filozofi govore da je krajnji cilj svakog čovjeka životna sreća onda bi mi kao ljudi uvijek trebali težiti situacijama koje će nam donositi samo dobro u životu. Epiktet kaže da je to jedino moguće postići ukoliko želju i zazor usredotoči na one stvari na koje on može utjecati odnosno koje se tiču njega, a to su stanja unutar njega samog odnosno raditi za boljitak svoje duševne dobrobiti. To bi značilo kako želju usmjeravamo prema dobrim stvarima odnosno prirodnim, a naš zazor prema protuprirodnim odnosno lošim stvarima. On kaže da kada bismo se prepustili emocijama tada bismo zastranili i naše želje i zazor bismo usmjerili prema predmetima koje su van naše kontrole (*indiferentne* stvari). Te indiferentne stvari nisu u rukama čovjeka prema stoicima već u rukama sudbine npr. zdravlje, bogatstvo, ugled i kada čovjek ne bi imao ono što je on mislio da zaslužuje upao bi u stanje uznemirenosti, uplašnosti, zavidnosti sve ukupno bio bi nezadovoljan životom. Epiktet smatra kako čovjek ipak mora više energije uložiti na prepoznavanje loših stvari i usredotočiti se kako njih ukloniti iz života, nego da teži za dobrim stvarima jer će ona doći sama od sebe na kraju kada uklonimo sve loše i poročno iz naše duše. (Gregorić, 2006.)

Kako je čovjek racionalno biće on svoju stvarnost kroji kroz utiske koje stječe svakoga dana, a na njemu je hoće li on tim utiscima dati važnost ili će ih zanemariti. Ukoliko čovjek nečemu daje svoj pristanak to onda znači da će predmet zaista napraviti kod nas takav učinak kakav smo mu dali kroz pristanak. U suprotnom kada ne damo svoj pristanak nečemu mi onda ostavljamo svoju reakciju u stanju inhibicije za razliku kada smo dali pristanak i reagirali na utisak. Kada bi čovjek uspio uvježbati čemu treba dati pristanak, a čemu ne on bi u svojoj procjeni bio nepogrešiv. To bi značilo da su sva njegova buduća vjerovanja istinita i ne bi imao protuslovna vjerovanja. No ne možemo se dobro uvježbati u kontroliranju pristanka ukoliko smo preskočili prva dva dijela: želju i zazor te poriv i odvrataj. Što znači da ukoliko čovjek zapravo dobro zna ocijeniti od čega treba zazirati, a što treba željeti on prvenstveno mora dobro znati prirodu svemira i koja je njegova uloga u tom istom svemiru. (Gregorić, 2006.)

Iako ih je Epiktet u svojim *Razgovorima* pokušavao razvrstati na prvo, drugo i treće mjesto po važnosti, ipak nam govori kako na svim trima područjima treba raditi jednako naporno. Tu vježbu on je imenovao zajedničkim imenom, a to je ispravna uporaba utisaka. Važno ih je vježbati zato što ljudi na mnoge pristanke reagiraju u trenutku i prepuste se vjerovanju kako su određene stvari dobre ili loše bez pretjerano puno uloženog razmišljanja. Zbog toga dolazi do puno pogrešaka u procjenama i stječemo pogrešne prosudbe i vjerovanja o nekim stvarima, a to nas dovodi do uznemirenosti, pokvarenosti... Kada utiske pogrešno koristimo to nas vodi do nesretnog života. Zbog toga treba znati odgoditi utisak i dobro razmisliti o njemu prije djelovanja. Epiktet nas poučava u knjizi kako utiske možemo preispitati kroz nekoliko načina. Možemo ga npr. usporediti s drugim utiskom ili ga možemo prosuditi kroz mjerila koje su postavili stoici. Epiktet nam savjetuje stalnu uporabu ispravnih utisaka, time on želi nama reći kako stalno trebamo propitivati naša vjerovanja i prosudbe koje imamo o stvarima. Za njega je to ključ uspjeha kako bi došli do sreće jer kroz naša vjerovanja i prosudbe dolazi naša želja za djelovanjem. (Gregorić, 2006.)

Riječ *proairesis* možda je malo nespretno prevedena kao volja. Aristotel ovu riječ uvodi u etiku, a za njega je ona označavala sposobnost odlučivanja, što trebamo učiniti u pojedinim situacijama o kojima smo prethodno dobro promislili o konačnom cilju i koje sve korake trebamo poduzeti kako bi ostvarili taj naš cilj. Sličan način razmišljanja o volji imao je i Epiktet iako se ne može tvrditi kako je čitao djela Aristotelova. I za jednog i za drugog filozofa *proairesis* se nalazi u našoj moći. Ono se odnosi na ljudsku racionalnost i na ljudski karakter. No ipak postoje određene razlike

između Epikteta i Aristotela jer naravno Epiktet je bio stoik, a oni su vjerovali kako u svakom čovjeku postoji „upravljački dio“ odnosno njegova racionalna duša. U njoj se događaju utisci, a unutar upravljačkog dijela mi procjenjujemo istinitost i vrijednost utisaka te na taj način dajemo pristanak ili ga uskraćujemo. Zbog toga svi ljudi drugačije doživljavaju stvari i imaju različite prosudbe o stvarima. No za Epikteta čovjek nije racionalna duša već onaj oblik racionalne duše koji praktički primjenjuje racionalnost, a ta je racionalnost odgovorna za sreću ili nesreću u ljudskom životu. To je za Epikteta *proairesis*. Upravo je taj *proairesis* dio racionalne duše koji nas pokreće na djelovanje i ako mi ispravno znamo upotrijebiti naše utiske i naš *proairesis* će težiti dobrome. Sve to skupa dovest će nas do slobode, odnosno znat ćemo kontrolirati emocije i donosit ćemo ispravne odluke. Epiktet nam također govori kako se ne treba diviti materijalnim stvarima. Epiktet kaže kako smo mi svi kao pojedinci odgovori za naš *proairesis* te ga moramo održati dobrim jer nam on određuje način na koji ćemo djelovati u našem životu. (Gregorić, 2006.)

Sloboda za Epikteta igra iznimno važnu ulogu kako bi čovjek bio u mogućnosti dostići sreću. No što on pod time misli kad govori o slobodi? Za njega je slobodna osoba ona koja nema prepreka u životu koji se može služiti svime što poželi imati za razliku od osobe koja se lako da spriječiti, sputati ili ga se može uvaliti u nešto bez njegova pristanka, taj je za Epikteta rob. Već smo spominjali da izvanjske stvari ne pripadaju nama te zbog toga mi možemo biti spriječeni kada je riječ o vanjskim stvarima. Stoga ukoliko mi žudimo za njima kao dobrim stvarima mi postajemo robovi. Tu Epiktet daje primjer da ukoliko želimo bogatstvo ili zdravlje bit ćemo sputani ukoliko nas netko pokrade ili se razbolimo. Jedini način da prestanemo biti „robovi“ jest da se koncentriramo isključivo na one stvari koje su u našoj moći jer ćemo njih lakše ostvariti bez prepreka. Što bi značilo da smo jedina prepreka mi sami sebi kako bi došli do cilja. Vratit ćemo se opet malo na prethodni dio o *proairesisu* i reći kako trebamo njega činiti dobrim i preko njega usavršavati svoje želje i porive biti ćemo bez zapreka i postat ćemo slobodni ljudi. Zaključak nam govori kako naša sloboda zapravo leži u našem *proairesisu* i u pokušaju njegovog usklađivanja s Univerzalnom prirodom. (Gregorić, 2006.)

4.3. Marko Aurelije: život cara filozofa

Rodio se dvadesetšestog travnja 121. godine kao u vrijeme cara Hadrijana, pod imenom Marko Anije Ver. (Marko Aurelije, 2017.). Rani dječjački dani Marka Aurelija bili su koliko dobri

toliko i loši. Otac mu je umro dok je Marko imao tri godine. Njegov odgoj nakon tragičnog događaja preuzeli su njegovi baka i djed. Marko Aurelije se već kao dječak isticao među ostalom djecom u svojoj iskrenosti, što je zamijetio tadašnji rimski car Hadrijan. On je nastavio pratiti dječakov napredak. Sa svojih desetak godina već je pokazao sklonosti prema filozofiji. U potpunosti je krenuo prakticirati filozofski život tako što nije nosi raskošnu odjeću, kontrolirao je svoje porive, čak je odbijao spavati na krevetu već je spavao na podu. Kako Hadrijan nije imao sinova, a samim time ni zakonskih nasljednika počeo je intenzivno razmišljati o svojem nasljedniku. Počeo je razmišljati o Marku Aureliju sjetivši se svih onih kvaliteta koje je posjedovao u djetinjstvu i počeo je uviđati ono što ni sam Marko Aurelije nije uviđao. Počeo ga je pripremati za novog cara. Dvadeset i petoga veljače 138. godine Hadrijan je posvojio Antonina Pia dvadeset i petogodišnjeg administratora u kojega je imao veliko povjerenje. On je postavio uvjet Antoninu Piu da posvoji Marka Aurelija koji će to i učiniti. Marko Aurelije sto četrdeset i pete godine oženio je Faustinu, ona je bila kćer Antonina Pia. Njihov brak obilježen je rođenjem trinaestero djece od kojih će samo njih šest preživjeti godine djetinjstva, a jedan od njih bio je Komod koji će naslijediti Marka Aurelija na mjestu cara.(Hadot, 2016.). Nakon Hadrijanove smrti Antonin Pio postao je carem, a samim time počela je i priprema Marka Aurelija za taj čin. Kada je Marko preselio u carski dvor nije bio izrazito presretan jer je on želio biti pisac i filozof. Bojao se preuzeti carsku ulogu jer gledajući povijest vidio je kako su vladari većinom radili u svoju korist i na štetu ostalih te se pribojavao da će vlast učiniti veliku preobrazbu i u njemu samom. S devetnaest godina postao je konzul, a godine sto šezdeset i prve u svojoj četrdesetoj godini postao je rimskim carem. (Holiday i Hanselman, 2020.). Ono što je malo poznato, a to je da Marko Aurelije nije vladao sam već je u vladavinu uključio Lucija Vera svoga polubrata kojega je Antonin Pio također posvojio. (Hadot, 2016.). Veliki utjecaj na njega imat će Epiktetova filozofija, u tome postoji određena ironija jer car velikoga carstva kao što je bilo ono rimsko bio je zadivljen razmišljanjima čovjeka koji je većinu života proveo kao rob bez vlastite slobode. Vladavina Marka Aurelija obilježena je teškim vremenima kao što je mnoštvo ratova i epidemija kuge koja je izbila u Rimu. Kao vladar pokušavao je biti pošten, nije se razmetao novcem. Nakon što je zbog kuge carska riznica bila gotovo pa prazna, on nije nametnuo veće poreze, već je prodao sve vrijedne stvari kako bi napunio blagajnu, a poslije kada ih je išao otkupiti nije silio prodavače na prodaju ukoliko oni nisu imali namjeru prodati. Protiv njega je izveden puč u režiji njegovog jednog od najvjernijih generala Avidija Kasija. I u tom postupku Marko Aurelije pokazao je svoju veličinu tako što je opravdao

čin svoga generala kao priliku koja se ukazala čovjeku kako bi se domogao moći. Puč je spriječen tako što je Avidije Kasije ubijen. Unatoč tome što je znao da su i neki od senatora bili umiješani u pokušaj puča Marko Aurelije je odlučio držati se suzdržanim i ne tražiti krvnu osvetu protiv njih. U djelu *Meditacije* koje je ostalo iza njega prepuno je stoičke mudrosti, svoje mjesto u knjizi pronašli su Krizip, Zenon, Epiktet i mnogi drugi. Djelo bi se moglo i po prijevodu moglo prevesti kao samomu sebi jer zaista je kroz pisanje bilo namijenjeno njemu i kako živjeti život. Ovo djelo nije bilo namijenjeno drugim ljudima, niti je trebalo biti objavljeno. U svojim posljednjim danima Marko Aurelije bio je dosta boležljiv. Svoje posljednje dane prove je u taboru s rimskom vojskom kod Vindobone (današnji Beč). Tamo su se Rimljani borili protiv Germana. Čak i u svojim posljednjim danima nije odstupao od svojih filozofskih načela te se i dalje trudio prenositi ih svojim bližnjima. Konačno sedamnaestog ožujka sto osamdesete godine u svojoj pedeset i osmoj godini života legao je na počinak iz kojega se više nikada nije probudio. (Holidai i Hanselman, 2020.)

4.3.1. Rim u doba Marka Aurelija

Kada je Marko Aurelije došao na vlas s polubratom Lucijem Verom Parti su započeli rat s Carstvom i osvojili njegove istočne pokrajine. U tom ratu dolazi do teškog poraza i velikih gubitaka rimske vojske. Nakon poraza Lucije u dogovoru s Markom odlazi na istok gdje zajedno s iskusnim generalima Stacijem Priskom i Avidijom Kasom gdje donose prednost rimskoj vojsci i u toj bitci osvajaju partsko kraljevstvo i zauzimaju Ktezifont i Seleukiju. Za slavlje nije dugo bilo vremena jer su već na drugom kraju Carstva izbili novi problemi. Germanska plemena uz Dunav, Markomani i Kavdi počinju predstavljati ozbiljnu prijetnju sjeveru Italije. U smirivanju tih problema dvojica careva morala su osobno intervenirati. Tu zimu proveli su u kampu u Akvileji no na žalost tu je preminuo Lucije Ver. I to u kolima u kojima je zajednički boravio s Markom Aurelijem. Zbog toga su se i pojavljivale glasine kako ga je Marko Aurelije ubio. Godine između sto šezdeset i devete i sto sedamdeset i pete protekle su u stalnom ratovanju u podunavskom području. U sto sedamdeset i petoj godini kada su sve vojne akcije u podunavskom području bile blizu završetka Marko prima vijest o pobuni svoga generala i bliskog suradnika Avidija Kasa. Nakon završetka pobune u kojoj je Avidije Kas ubijen, car odlazi u istočne provincije sa suprugom Faustinom i sinom Komodom. Boravio je u Egiptu, Siriji i Kilikiju gdje je Faustina na žalost preminula. Nakon povratka u Rim u čast pobjede nad Germanima i Sarmatima održane su

svetkovine, ali neće dugo vremena proći, a car će se već opet vraćati na granicu uz Dunav. Burno je bilo razdoblje vladavine Marka Aurelija. Obilježeno čestim ratovima, ali nisu samo ratovi činili veliku štetu Carstvu. Čak možda i više od ratova prirodne katastrofe su nanijele velike štete Carstvu. Od poplave rijeke Tiber pa do potresa u Kiziku i Smirni pa sve do strašne pandemije kuge koja je došla iz Azije. Kugu su donijeli rimski vojnici nakon povratka iz rata s Partima. Teška je bila vladavina Marka Aurelija, no on je to uspio sve stoički podnijeti. (Hadot, 2016.).

4.3.2. Pogledi na svijet i filozofiju kroz djelo Meditacije

Djelo *Meditacije* jedino je djelo koje je car filozof ostavio iza sebe. Djelo je napisano poput svojevrsnog dnevnika u kojemu autor izlaže svoje privatne misli i osjećaje. Nikada nije bilo namijenjeno široj publici već je trebalo ostati samo za njega. No ipak četvrtom stoljeću Temistije prvi spominje spise iz kojih se mogu pročitati zapisi svojevrsnog bodrenja koje je Marko Aurelije zapisao. Tisuću petsto pedeset i devete godine izašlo je izdanje knjige s grčkim prijevodom, a nakon toga knjiga će dobivati različite naslove na različitim jezicima pa će tako biti razni naslovi kao: *Misli, Samome sebi, Razgovori sa samim sobom, Meditacije... Meditacije* su prvenstveno filozofsko djelo. Za stoike smisao filozofije bio je u tome da filozofski način života treba živjeti, a ne samo propovijedati riječima. On u djelu stalno sebe pokušava podsjetiti kakav život treba voditi i pokušava prikazati kako idealan i čestit čovjek treba izgledati i kojih se pravila pridržavati kako bi do toga došao. U knjizi izlaže tri pravila kojih se treba držati: uvijek trudi se djelovati pravedno prema drugim ljudima, prihvaćaj mirno događaje koji ne ovise o tebi i misli ispravno i istinito. Uz ta tri pravila formulira dogme koje se očituju u tri pravila djelovanja. Kako bi imenovao dogme on koristi riječ *theoremata*. (Hadot, 2016.)

Baš kao i Epiktet i Marko Aurelije razlikuje tri funkcije: pristanak, želju i aktivni poriv i njih kombinira s tri discipline. To su disciplina pristanka, želje i poriva. U ovome možemo vidjeti jedan od načina na koji je Epiktet utjecao na cara. Ipak za razliku od Epiteta car je pokušao malo dublje zaći u tu tematiku. Tako je za njega želja i aktivni poriv dijele pojam volje: on želju smatra jednim dijelom neučinkovitom voljom, a aktivni poriv je ona volja kojom radimo neku radnju. Želja ili odbojnost prema tumačenju Marka Aurelija odnose na pasivne događaje odnosno nekakav izvanjski događaj koji su prouzrokovani stvarima koje su izvan nas, a težnja da djelujemo ili pak ne djelujemo prema tom uzroku je nešto što se nalazi unutar nas samih. On kaže kako prvi podražaj

pripada *zajedničkoj i univerzalnoj prirodi* dok se drugi odnosi na nas same odnosno našu osobnu prirodu. No pod pojmom moja priroda ne smatra da je to naša osobna, individualna priroda već priroda koja je zajednička s razumom svih ljudi, svi dijelimo isti razum. Disciplina želje nam na kraju krajeva treba samo služiti samo za ono što je od koristi cjelini svijeta jer je to jedino pravedno za univerzalni um dok disciplinom volje bi trebali težiti samo onome što će biti od koristi ljudskoj zajednici jer je to korisno za razum koji pripada svim ljudima. Ono što krase Marka Aurelija i ono što on stalno naglašava u svome djelu *Meditacije* jest to da nema puno vremena za gubljenje i da se te tri teme treba uvježbavati sada. On je smatrao kako previše vremena gubimo opterećujući se što je bilo u prošlosti ili što nas čeka u budućnosti i na taj način gubimo bespotrebno energiju. Marko Aurelije kaže kako se cijela naša koncentracija treba zadržati na sadašnjosti jer je sve ostalo van naše kontrole. Zato što kada bismo bili koncentrirani na sadašnjost na taj način bi postali svjesni svoje slobode jer se više ne bi opterećivali nebitnim stvarima. Ovom vježbom Marko Aurelije pokušao je osvijestiti sebe da stvarima van njegove kontrole oduzme njihov lažni izgled jer nam one donose samo strah i brigu. Za Marka Aurelija vrlo je važno ograničiti sadašnjost odnosno zadržati svoju koncentraciju na njoj jer kako on kaže smrt može nastupiti u bilo kojem trenutku i sva ona opterećenja koja smo imali oko budućnosti zapravo su beskorisna. Budućnost ne pripada nama upravo zbog tog čimbenika iznenađenja smrti. On smatra kako većina ljudi umre prije nego što zaista napusti ovaj svijet tjelesno. Odnosno ljudi umru duhovno tako što žive opterećeni nekim prošlim događajem ili žive u oblacima maštajući o budućnosti te na taj način potpuno zanemaruju sadašnjost odnosno ono što im se događa trenutno u životu. (Hadot, 2016.)

Rezultat koji nam dođe na kraju kada usvojimo disciplinu želje je unutarnji spokoj, dobijemo duševni mir. Kada prihvatimo sve ono što nam je namijenila sudbina u režiji univerzalne Prirode i univerzalnog Uma tada ostvarujemo navedeni duševni mir. Marko Aurelije taj pojam nazivao je *Amor fati* ta ljubav i prihvaćanje naše sudbine zahtijevala je od čovjeka da prihvati sve ono što mu sudbina donosi odnosno da želimo ono što nam se događa i da nam se upravo te radnje događaju. Do poremećaja tog spokoja koji nam nalaže ljubav prema sudbini moglo bi doći usred poriva djelovanja, jer čovjek u jednom trenutku mora početi djelovati, a ne samo pasivno sjediti i promatrati i pristajati na sve što nam je dano. Za Marka Aurelija naše djelovanje mora biti samo u skladu s onim što je dobro za zajednicu u kojoj živimo. Površnost je ta koja kvari disciplinu djelovanja i Marko Aurelije smatra kako ljudi koji se prepuste sebičnim nagonima su zapravo poput marioneta jer takvim ponašanjem nisu u stanju napraviti ono što je ispravno za njih i za

druge ljude. Za njega uvijek i u svakom trenutku treba djelovati ozbiljno, a to znači unijeti se u djelovanje svom dušom i svim srcem. Naš filozof smatra da kada pristupamo ozbiljno djelovanju na neku svrhu tada idemo u skladu s onim što je svrha razumnoj prirodi. Osim toga ozbiljnost nam daje i uvid u vrijednost svakog trenutka kada pomislimo kako smrt može doći u bilo kojem trenu i da je naše vrijeme ograničeno. (Hadot, 2016.)

Marko Aurelije organizirao je *Meditacije* prema toj trojnoj strukturi koji je prvi zasigurno predložio Epiktet. Taj sustav sastojao se od tri područja vježbe u kojima se filozof treba usavršiti. To su tri čina duše, a područje usavršavanja odnosi se na tri oblika stvarnosti: sudbina, zajednica razumnih bića i sposobnost prosudbe i pristanka pojedinca kada se ta tri oblika gledaju svaki zasebno može se uočiti kako su oni dio sustava filozofije: fizike, etike i logike. Marko Aurelije u *Meditacijama* pokušava sažeti tri discipline mijenjajući im nazive vrlina. Pristanak u tom slučaju postaje istina, želja postaje umjerenost, a djelovanje postaje pravednost. Kroz ovih nekoliko primjera uočiti ćemo zašto je pokušao kroz zamjenu imena sažeti tri discipline. U primjeru zamjene pravednosti i discipline djelovanja Marko kaže da svatko tko čini nepravdu čini bezbožno djelo. Univerzalna Priroda stvorila je sva živa bića kako bi međusobno surađivala i pomagala si i kako nikada ne bi činili štetu jedni drugima. Onaj tko radi protivno tomu čini štetu prema najuzvišenijoj od Božica. Kod primjera o istini on kaže da također osoba koja laže čini štetu istoj toj Božici. Zato što osoba koja namjerno laže, vara druge ljude i na taj način čini nepravdu. Nisu izuzetci čak ni osobe koje lažu ne namjerno jer nikada ne bi trebali ići suprotno od istine. Ukoliko osoba koja je po Prirodi sposobna spoznavati istinu odlučila zanemariti istinu, više nikada neće imati sposobnost znati što je laž, a što istina. Završna zamjena bila je između umjerenosti i discipline želje. Kako za stoike tako i za Marka Aurelija izbjegavanje patnje nazivajući je zlom, a prihvaćanje samo životnih užitaka kao dobro također je bilo bezbožno djelo. Takva osoba zamjera Prirodi što mu je namijenila zlo u trenutku kada je on zaslužio dobro, a osoba koja je zaslužila zlo uživa u životnim užicima. Svaka osoba koja teži samo užicima, neće ostati daleko od nepravde i naravno i to se smatralo bezbožnim djelom. Ukratko patnja i užitak, smrt i život te slava i neuglednost dodijeljeni su svima na jednak način, a oni koji idu protivno tomu očito čine bezbožno djelo. Sve te tri discipline trebaju duši donijeti radost koja je dana na ovome svijetu jer nam ta radost daje ono što je nužno u životu. Mi kao ljudi trebali bi osjećati radost jedino u onom trenutku kada ispunjavamo zadaću koju nam je namijenila univerzalna Priroda. Marko Aurelije smatra da ukoliko činimo samo ono što je pravedno i ukoliko samo govorimo istinu ne trebamo više ništa u životu raditi već samo uživati u

životu. Za cara filozofa temelj radosti je prepoznati prave vrijednosti, a to je čistoća moralne namjere. Za njega jedini život vrijedan življenja je ukoliko naš život provedemo u pravednosti i govoreći istinu, a da pritom ostanemo milostivi prema onima koji se služe lažima i koji su nepravedni. (Hadot, 2016.)

5. USPOREDBA KRŠĆANSTVA I STOICIZMA

Stoicizam filozofija. Kršćanstvo religija. Rekli bismo kako ništa zajedničko ova dva pojma nemaju. Međutim zaronimo li dublje u tematiku možemo vidjeti kako ipak postoje određena preklapanja između religije i filozofije. Ipak je i religija na neki način filozofija i ima svoja filozofska tumačenja. Kršćani svoje spasenje i vječni život mogu ostvariti jedino kroz svoga spasitelja Isusa Krista. Dok s druge strane za stoike zvijezda vodilja života su nepromjenjivi zakoni svemira i oni taj pojam nazivaju *Logos*. Za kršćane kao i za stoike važno je biti dobar čovjek i biti dobar prema svojim bližnjima. I jedni i drugi govore ne samo o brizi o bližnjima već i o svim stanovnicima kugle zemaljske. Stoici su taj pojam nazivali *kozmpolitizam*. Također jedni i drugima je zajedničko to što teže unutarnjoj slobodi, vjeru kako ljudi trebaju biti u skladu s prirodom i Bogom te su smatrali kako niti jedan čovjek ne treba biti ovisan o ovozemaljskom materijalnom dobru i kako ne treba gramzljivo težiti kako bi stekao materijalne stvari. Stoici su govorili kako ljudi imaju malo utjecaja na svoju sudbinu i trebaju se pomiriti s onim što im je sudbina namijenila, a upravo je i to jedna od temeljnih misli kršćanstva odnosno pomiriti se sa sudbinom koju nam je Bog namijenio. Knjiga mudrosti koja spada u knjige Staroga zavjeta pretpostavlja se da je nastala u prvom stoljeću prije Krista u Aleksandriji je knjiga koja se sastoji od povijesnih i sadrži puno mudrih poruka Staroga zavjeta koji su se proširili i kroz svoje tumačenje donijeli nove spoznaje. U knjizi mudrosti možemo vidjeti veliki utjecaj filozofije na njezin način pisanje, a to se posebno odnosi na stoicizam. Kao što kod stoika svijet obuhvaća i upravlja njime *logos* svojom mudrošću i dobrotom tako i kod kršćana upravljanje se nalazi u rukama Gospodina. Belgijski filolog, filozof i profesor prava i latinskog jezika Joos Lips osnivač je novog stoicizma odnosno neo stoicizma koji se temeljio na kombinaciji klasičnog stoicizma i kršćanske teologije. Kako su stoici govorili kako postoji providnost odnosno božansko biće koje djeluje na nas i na naše sudbine tako je i Lips govorio kako mi ne možemo shvatiti Boga, ali znamo kako on postoji i kako ima plan za svakoga od nas. On tvrdi kako nitko od nas ne može spoznati planove, ali da im se trebamo predati jer oni upravljaju svijetom i da se trebamo prepustiti Božjoj ruci koja nas vodi te biti strpljivi. Ovakva slična razmišljanja vidimo i kod najistaknutijih stoika Marka Aurelija i Epikteta iako se Lips prvenstveno vodio Senekinim stoicizmom. Za stoike jedino što je bilo važno su vrline kada je riječ o našem donošenju odluka, Lips je s druge strane govorio kako bi na životne probleme trebali reagirati na primjeren način i da sve ovisi koliki utjecaj ta nedaća ima na naš život. Ne treba davati svim nedaćama jednaku važnost. Za Lipsa ne treba ugasiti

emocije već pomoću njih treba reagirati razuman čovjek, a koliko emocija će uključiti u reakciju ovisi o važnosti situacije. Tu se kosi njegovo razmišljanje u odnosu na ostale stoike koji su tvrdili kako emocije nas vode u loše procjene, a Lips govori kako ih treba znati kontrolirati, ali kako ih razuman čovjek ne treba izbjegavati. Lips se trudio kroz neo stoicizam obnoviti i donijeti u budućnost stoička razmišljanja, ali pri tome ne trebamo ostajati ravnodušni prema događajima koji se ne nalaze unutar nas. Ipak najveći utjecaj koji je stoicizam ostavio na njega bio je onaj o Božjoj providnosti i kako kod stoika (svemir), a kod njega Bog imaju plan za sve nas. (Horvat, 2019.).

6. ZAKLJUČAK

Pišući rad pokušao sam se dotaknuti svih razdoblja stoičke filozofije. Od osnivanja u staroj Grčkoj do vrhunca i najplodnijeg doba u Rimu. Stoicizam baš kao i ostale filozofske škole, a možemo slobodno reći i samu filozofiju općenito u današnjim društvima se uvelike izbjegava. Kada se danas nekoga želi uvrijediti kako previše pametuje samo mu kažemo prestani filozofirati. Riječ filozofija ima negativnu konotaciju, a većina ljudi nikada se nije niti potrudila otkriti značenje riječi i shvatiti kako filozofija nije ovdje kako bi pojedinac pametovao drugom pojedincu već je ona ovdje da nas usmjeri ljubiti mudrost. Pogledamo li prvog filozofa u diplomskom radu Zenona koji je prvo doživio patnju u životu da bi se nakon toga posvetio filozofiji i našao spas i utjehu te uvelike poboljšao život i ostao upamćen i nakon smrti. On nije tugovao nad svojom sudbinom već je osnovao svoju školu i krenu poučavati ljude filozofiji i stoičkom načinu života. Koji su mnogi iza njega prihvatili i nastavili živjeti. Čitajući o stoičkoj filozofiji uočio sam puno stvari koje bismo mogli primijeniti u današnjim životima koji bi nam puno pomogli poboljšati kvalitetu vlastitoga života. Prvenstveno ljudi trebaju znati kako pustiti stvari i prestati se opterećivati oko stvari koje nisu u njihovoj moći to je jedna od glavnih poruka. Pogledamo li današnje ljude koliko se opterećuju oko stvari koje bi trebale biti nevažne i tek biti tu da nam daju površno zadovoljstvo, a ne sveukupno ispunjenje. Zbog takvih opterećenja ljudi su danas sve nezadovoljniji i depresivniji. A zapravo kada bi se zaista zapitali i propitali stvari i gledali ih filozofskim naočalama shvatili bi kako bi svoju sreću dosegli i bez materijalnih stvari.

Također ljudi puno zaostaju u svojoj prošlosti koju bi trebali ostaviti iza sebe ili se opterećuju budućnosti koja nije zapravo još uvijek njihova te zanemaruju sadašnjost i po tom pitanju stoicizam nudi rješenje. Stoički filozofi također su bili pokazatelji kako ljudi uz malo vjere u sebe mogu postići velike stvari. Pogledamo li Epikteta koji je od roba došao do čovjeka koji je utjecao na rimskog cara. Zapravo je pravi pokazatelj da sve možemo postići ukoliko ljubimo mudrost i ukoliko proširujemo svoje znanje, vidike i ukoliko svakodnevno radimo na sebi. Iako smo mi kao ljudi tehnološki uvelike odmakli i napredovali i danas posjedujemo stvari koje ljudi u prošlosti nisu mogli ni zamisliti. Ipak smatram kako se nismo odmaknuli od tih istih filozofa koji su živjeli prije više od dvije tisuće godina. Kako Marko Aurelije kaže pametan čovjek koji doživi četrdesetu godinu shvati kako se u svijetu uvijek odigrava ista predstava samo su drugi glumci. Ljude uvijek muče ista pitanja na koja pokušavaju pronaći odgovore, a to su vječna ontološka pitanja: što smo? Odakle dolazimo? Koja je naša svrha? Muče nas egzistencijalna pitanja sve ono što nas čeka i što

će nam život donijeti baš kao i njih nekada prije dvije tisuće godina. Čak štoviše smatram kako smo intelektualno opali u odnosu na nekadašnje mislioce jer većina ljudi danas uzima informacije zdravo za gotovo bez previše razmišljanja o njima ili pokušaja istraživanja kako bi se utvrdila njihova točnost. Sve što je servirano na internetu uzima se olako i zdravo za gotovo, a knjižnice su prazne i zapuštene. Nemamo više tu istu ljubav prema mudrosti kao oni nekada. Smatram kako bi Filozofska djela mogla svakako poslužiti kao smjernice i utjehe životne, ali hoćemo li ih prihvatiti i nešto naučiti iz njih ili ćemo ih odbaciti ostaje nam tek za vidjeti!

7. LITERATURA

1. Gourinat, J.-B. (2014.). *Stoicizam*, Zagreb, Naklada Jesenski i Turk
2. Gregorić P. (2006.) *Epiktet, Priručnik*, Zagreb, KruZak
3. Gregorić P., Grgić F., Grgić M. H. (2005.) *Helenistička filozofija: Epikurovci, stoici, skeptici*, Zagreb, KruZak
4. Hadot, P. (2016.) *Unutarnja tvrđava*, Zagreb, Sandorf i Mizantrop
5. Holiday R., Hanselman S. (2020.), *Lives of the Stoics: The art of living from Zeno to Marcus Aurelius*, New York, Portfolio and Penguin
6. Horvat N.(2019.) *Stoička etika u djelu Epikteta i Marka Aurelija*, Diplomski rad
7. Inwood B. (2018.) *Stoicism: A very short introduction*, Oxford, Oxford Press University
8. Inwood B. (2003.) *The Stoics*, Toronto, Cambridge University Press
9. Kokić T. (2015.) *Teorijski temelji stoičke prakse: teorija prirodnog zakona*, Arhe: Časopis za filozofiju – 12 (2015.) str. 147-162.
10. Marko Aurelije (2017.) *Meditacije*, Zagreb, Planetopija
11. Reale G. (1985.) *A History of Ancient Philosophy: III The systems of the Hellenistic Age*, New York, State University of New York Press, str., 286.
12. Setaioli A. (2007.) *Seneca and the Divine: Stoic Tradition and Personal Developments*, International Journal of the Classical Tradition , Winter, 2007, Vol. 13, No. 3 (Winter, 2007), pp. 333-368.
13. Stock G. (2008.) *Mala knjiga stoicizma*, Zagreb, LDK Promet
14. Zovkić M. (2010.) *Elementi univerzalne etike Pavla i stoičkog filozofa Seneke*. Bogoslovna smotra, 80 (4), 1085-1102.

MREŽNE STRANICE

1. <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=67153>
2. <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=31678>
3. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=11852>
4. <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=55383>
5. <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=46365>